

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Філософський факультет

Кафедра політології

Пояснювальна записка

кваліфікаційної роботи бакалавра

на тему **«Екзистенція насилля в політичному просторі»**

Виконала: здобувачка вищої освіти

4 курсу групи ОП-42 денного відділення

напряму підготовки 05 - "Соціальні та поведінкові науки"

спеціальності 052 «Політологія»

ОПП «Політичні технології

та аналіз політики»

Кліменічева Радміла Андріївна

Керівник: д. політ. н., професор

Фісун Олександр Анатолійович

Рецензент: д. філософ. наук, професор

Перепелиця Олег Миколайович, завідувач кафедри Теоретичної і
практичної філософії імені професора Й.Б. Шада

Харків - 2025 року

Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна

Філософський факультет

Кафедра політології

Спеціальність 052 Політологія

Освітньо-професійна програма «Політичні технології та аналіз політик»

Рівень вищої освіти: перший (бакалаврський)

ЗАТВЕРДЖУЮ:
Завідувач кафедри

_____ (підпис)

О.А. ФІСУН
(ініціали, прізвище)

« _____ » 20 _____
року

ЗАВДАННЯ

На кваліфікаційну роботу бакалавра Кліменічевої Радміли Андріївни
(прізвище, ім'я та по батькові)

1. Тема роботи:

« Екзистенція насилля в політичному просторі »

Керівник роботи: Фісун Олександр Анатолійович , професор, доктор
політичних наук, завідувач кафедри

затверджені наказом по університету від «22» березня 2024 року №
3801-5/795

2. Строк подання студентом роботи: 30. 04. 2025

3. Перелік питань, які потрібно розробити:

1. Розглянути основні позиції щодо розуміння насилля в політичній
науці;

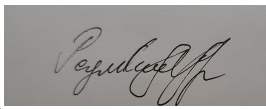
2. Проаналізувати історичну динаміку зміни цього поняття;

3. Дослідити сучасні наративи та парадокси насилля.

4. План роботи:

Назва етапу роботи	Термін виконання
Вибір наукового керівника	29.09.2024
Затвердження теми роботи	08.10.2024
Підбір інформаційного матеріалу	01.11.2024
Написання вступу	05.12.2024
Написання першого розділу	10.02.2025
Написання другого розділу	15.03. 2025
Написання третього розділу	25.04.2025
Оформлення висновків	08.05.2025
Оформлення коригування	17.05.2025
Переддипломна практика	19.05.2025-08.06.2025
Передзахист	27.05.2025
Перевірка на антиплагіат	30.05.2025
Коригування оформлення списку літератури	01.06.2025
Дооформлення рецензії, відгуку	08.06.2025
Захист кваліфікаційної роботи	12.06.2025

5. Дата видачі завдання: 30.09.2024

Здобувачка вищої освіти _____ Р. А. Кліменічева

Керівник роботи _____ _____ О. А. Фісун

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ В. Н.

КАРАЗІНА

ПОДАННЯ

ГОЛОВІ ЕКЗАМЕНАЦІЙНОЇ КОМІСІЇ

ЩОДО ЗАХИСТУ БАКАЛАВРСЬКОЇ РОБОТИ

Направляється студентка *Кліменічева Р. А.* до захисту бакалаврської роботи за спеціальністю 052 – політологія на тему: *«Екзистенція насилля в політичному просторі»*

Бакалаврська робота і рецензія додаються.

Декан філософського факультету

Карпенко І.В.

Довідка про успішність

Студентка *Кліменічева Р. А.* за період навчання на філософському факультеті з 2021 року по 2025 рік повністю виконала навчальний план за спеціальністю з таким розподілом оцінок за національною шкалою:

відмінно – %, добре – %, задовільно – %.

Фахівець 1 категорії

навчального центру організації

освітнього процесу філософського факультету

_____ Ревкова Н. Є.

Висновок керівника бакалаврської роботи

Студентка *Кліменічева Р. А.* виконала бакалаврську роботу на тему *«Екзистенція насилля в політичному просторі»* яка присвячена питанню наративів насилля, його парадоксів та легітимності насилля в сучасному світі.

Керівник бакалаврської роботи:

професор кафедри політології

Харківського національного

університету імені В. Н. Каразіна,

доктор політичних наук , професор, завідувач кафедри

Фісун О. А. 20__ року

Висновок кафедри про бакалаврську роботу

Бакалаврська робота розглянута. Студентка *Кліменічева Р. А.* допускається до захисту роботи в Екзаменаційній комісії.

Зав. кафедри політології _____ Фісун О. А.

_____ 20__ року

ЗМІСТ

Зміст.....	2
Вступ.....	3
Розділ 1. Рабство, влада і суб'єктність: Фанон, Фуко та Брайдотті..	7
1.1 Рабство як фундаментальна форма політичного насилля	
Аналіз рабства як фундаментального досвіду насильства у Фанона: колоніальна деперсоналізація та боротьба за суб'єктність.....	7
1.2 Фуко про дисциплінарне насильство, біовладу і формування суб'єктів через владу.....	14
1.3 Брайдотті про тілесність, трансформацію та номадичну суб'єктність як стратегії опору насильству.....	18
Розділ 2. Війна, легітимність і мораль насильства: В'єворка, Камю...	22
2.1 Війна як прояв насилля	
простір легітимного і делегітимного насильства.....	22
2.2 В'єворка і концепція насильства як континууму — від фізичного до символічного і структурного.....	30
2.3 Камю про моральні межі насильства, етику бунту і відмову від насильства як способу справедливості.....	34
Розділ 3. Агонізм і парадокси насильства: нові форми політичного конфлікту.....	39
3.1 Агоністична як реалізм насилля	
Муфф: конфлікт як необхідна частина політики, трансформація антагонізму в агонізм.....	39
3.2 Масове насилля, структурне і континуум насильства — сучасні виклики політичної теорії.....	46
3.3 Парадокси насилля.....	55
Висновки.....	65

ВСТУП

Поняття насильства в політичному просторі є одним із найважливіших і найскладніших у політичній теорії. В різні історичні періоди його тлумачення зазнавало значних змін, що було зумовлено еволюцією політичних систем, суспільних відносин та філософських концепцій. Якщо в античності насильство могло розглядатися як необхідний інструмент влади, то в сучасному дискурсі воно дедалі частіше асоціюється з порушенням прав людини, кризами державності та проявами системних конфліктів.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю перегляду традиційних уявлень про політичне насильство в контексті сучасних трансформацій влади, інформаційних технологій та нових форм соціального контролю. У ХХІ столітті насильство набуває не лише фізичних, а й символічних, цифрових та економічних форм, що вимагає переосмислення його природи та ролі у політичному просторі. Сьогодні політичне насильство часто проявляється не лише у відкритих репресіях чи військових конфліктах, а й через механізми інформаційного впливу, маніпуляції громадською думкою та структурну нерівність, що змінює традиційні підходи до його розуміння.

Начебто стало більше проявів насилля, але на практиці навіть з розвитком прав і свобод ми втратили право на самозахист, якщо маємо статус громадян, бо право на насилля знаходиться у органів порядку або державотворців.

Необхідність деконструкції цих уявлень і є причиною актуальності дослідження.

Об'єктом дослідження виступає насилля як феномен політичного простору, а предметом – його концептуальні трансформації та форми легітимації.

Методологічна основа дослідження ґрунтується на міждисциплінарному підході, який поєднує:

- герменевтичний аналіз текстів і дискурсивних практик (на основі ідей Ф. Фанона, М. Фуко, А. Камю, М. В'єворки, Г. Арендт, М. Вебера, Р. Брайдотті, Ш. Муфф, К. Касторіадіса та інших);
- методи дискурс-аналізу, концептуальної історії, а також порівняльного аналізу;
- елементи критичної теорії та постструктуралізму, що дозволяють виявити ключові зміни у сприйнятті насильства.

Насильство може бути ефективним політичним інструментом лише за умови його легітимації через ідеологічні, моральні або інституційні рамки. Його доцільність визначається не лише практичними наслідками, але й тим, як воно інтерпретується в політичному дискурсі.

Гіпотеза:

Нам потрібне насилля , але
нам потрібне насилля не етичне, а справедливе, логічне, раціональне.

У сучасних політичних режимах відбувається монополізація права на насилля, що історично належить державі (за Максом Вебером), але в новітніх умовах це породжує дисбаланс у суб'єктивному праві громадянина на самозахист. Попри поширення насильства як явища (політичного, інформаційного, символічного), індивід фактично позбавлений права на самозахист, яке дедалі частіше кваліфікується як

злочинне. Це створює парадокс: насильства більше, а легітимних суб'єктів, які мають право на нього, менше.

5

Також механізми насилля є неактуальними та невідповідними ситуації. Наратив не відповідає проблемі.

Питання громадянської автономії та особистої безпеки стає дедалі болючішим у контексті збройних конфліктів, поліцейського насильства, протестних рухів.

Втрата легітимного права на самозахист означає втрату суб'єктності, перетворення громадянина на об'єкт управління.

Ця проблема напряду пов'язана з кризою довіри до держави, репресивністю систем і переозначенням поняття безпека.

У сучасному політичному контексті право на насильство централізується та інституціоналізується, що позбавляє індивіда можливості на самозахист, тим самим делегуючи всю легітимність насильницьких дій державі, попри її не завжди морально обґрунтовану практику. Це породжує кризу справедливості й зростання недовіри до інституцій.

У сучасному політичному просторі насилля залишається ефективним засобом досягнення політичних цілей лише за умов, коли воно вписується в легітимні наративи, підтримується ідеологічно та сприймається як необхідне певними соціальними групами. Без такої легітимації воно втрачає свою доцільність і призводить до делегітимації влади або деструкції політичного порядку.

Метою дослідження є аналіз еволюції поняття насильства у політичному просторі, виявлення ключових чинників, що вплинули на зміну його тлумачень, а також визначення сучасних тенденцій у його використанні. Для досягнення цієї мети необхідно вирішити такі завдання:

Розглянути основні теоретичні підходи до розуміння насильства в політичній науці;

Проаналізувати історичну динаміку зміни цього поняття;

6

Дослідити, як технології, ідеології та глобалізаційні процеси впливають на сучасні форми політичного насильства.

Моє дослідження може розглядатися як метанаратив, оскільки воно не лише аналізує сучасні підходи до насильства в політиці, але й ставить під сумнів основи, на яких ці підходи базуються. Я прагнула показати, як політичні ідеології та історичні наративи формують наше розуміння насильства, в якому контексті це насильство вважається виправданим або засудженим.

Ми живемо в умовах, де насильство начебто витіснене правом — але на практиці політичні конфлікти, війни, репресії, мілітаризація не зникають. Це формує проблемну ситуацію, у якій поняття насилля втрачає визначеність, його роль у політичному порядку стає дедалі складнішою, виникає потреба у новому переосмисленні.

Постають філософсько практичні питання:

Чи є насильство ефективним та доцільним інструментом політичної дії в сучасному світі, і за яких умов його використання може бути виправданим?

РОЗДІЛ 1

Рабство, влада і суб'єктність: Фанон, Фуко та Брайдотті

Розділ 1.1 Аналіз рабства як фундаментального досвіду насильства у Фанона: колоніальна деперсоналізація та боротьба за суб'єктність

Франц Фанон — це психіатр, філософ, революціонер і теоретик деколонізації, родом із французької колонії — острова Мартиніка. Він мав африканське походження і став одним із найвпливовіших мислителів XX століття, особливо в темах насильства, расизму, колоніалізму і звільнення. Фанон писав, що колонізований суб'єкт через насильство повертає собі суб'єктність. Подібні ідеї підтримувалися в контекстах революцій, антиколоніальних воєн, класової боротьби.

“The “Pacha Affair” : Violence and Colonial Rule in Interwar French Equatorial Africa”(Thomas, 2019:230) У цьому дослідженні аналізується колоніальний інцидент у Французькій Екваторіальній Африці, що стався в міжвоєнний період. Цей випадок використовується для критичного переосмислення ролі насильства в колоніальному управлінні Франції в Африці.

Основні

моменти:

1. Насильство як системна практика. Французька колоніальна влада використовувала насильство не лише у відповідь на опір, а як звичайний інструмент адміністративного контролю. Це включало примусову працю,

покарання, терор місцевого населення задля економічної вигоди та утвердження влади.

2. Расова ієрархія та виправдання жорстокості. Колоніальна адміністрація

8

керувалася уявленням про культурну та расову перевагу французів. Це дозволяло легітимізувати насильство проти нецивілізованих народів, не зважаючи на його жорстокість і системність.

3. Відрив від місцевих реалій. Французькі чиновники ігнорували соціальні структури, традиції та потреби місцевих громад. Це спричиняло конфлікти, які вирішувалися насильницькими методами, ще більше загострюючи ситуацію.

Парадокс: колоніальна Франція проголошувала себе носієм цивілізації, культури та прогресу, проте її методи управління суперечили цим заявам. Насильство, пригнічення та експлуатація були не винятками, а основою колоніального режиму. Таким чином, ця справа демонструє глибоку суперечність між офіційною риторикою та реальністю колоніального правління.

Якщо пригноблений не має голосу, насильство може стати першим актом заяви про себе. Це не вирішення проблеми, але ознака її наявності. Як писав Фанон: "Насильство є очищенням: воно звільняє пригнобленого від комплексу меншовартості, від пасивності й від почуття безсилля". (Фанон, 2020: 49)

"Колонізована людина може повернути собі людську гідність тільки через насильство" ---Саме ця позиція є наративом Фанона. Передмову до його праці написав Жан-Поль Сартр, котрий твердив: "Третій світ знаходить себе й мовить до себе голосом

Фанона”(Sartre,1963:7) Ситуація рабства як первинного механізму влади та контролю, форми біовлади, структура виключення та дискримінації. Колонізовані виключені з європейських просторів не тільки у фізичних та територіальних категоріях і не лише у категоріях прав та привілеїв, але

9

навіть у категоріях мислення та цінностей. Колонізований суб’єкт конструюється в уяві колонізатора як Інший і таким чином відкидається за межі визначальних основ європейських цивілізованих цінностей настільки далеко, наскільки це можливо. “Інакшість є створеною, а не даною”(Зуєва, 2024)

“Колоніальний світ є світ, розколотий надвоє”. (Семененко:2021) Фанон починає з твердження, що колоніальний порядок — це не просто ієрархія, а фундаментальна дихотомія: колонізатор / колонізований, центр / периферія, володар / підлеглий. Це не лише фізичний просторовий поділ, а й онтологічний: буття колонізованого заперечується.

Колонізовані не тільки позбавлені прав і територій — вони виключені з самої можливості бути суб’єктами у європейській системі знання. Їхню мову, культуру, спосіб життя вважають нецивілізованими, дикими, варварськими. Їхнє існування маргіналізується як відхилення від норми. Фанон прямо говорить, що колоніалізм — це расафіковане рабство, переведене в нові форми. Раб — це не тільки істота в ланцюгах, але підкорена знецінена дегуманізована людина. Рабство — це матриця, в якій формуються всі інші форми насильства: расові, політичні, тілесні. Він описує, як у постколоніальному світі раса стає знаком ієрархії, а насильство зникає з прямої видимості, але зберігається як психологічний контроль, стандартизація, дискримінація, економічна залежність.

рабство → колоніалізм → расизм → сучасні форми неоколоніального насильства.

Сучасні федерації як імперії.

10

Сучасні держави-федерації залишаються імперіями, Якщо слідкувати за логікою Фанона.

Наприклад: Франція після деколонізації зберегла економічний і військовий вплив у колишніх колоніях.

РФ— це постімперія, що відтворює імперські моделі через окупацію, культурне насильство, знищення ідентичностей.

США і ЄС — через неоколоніальні практики: економічне підпорядкування, культурна гегемонія, військові інтервенції.

Центральне філософське твердження: інакшість не є природною — вона сконструйована. Колонізатор через дискурс (мову, образи, освіту, право) створює фігуру "Іншого" — не як рівного, а як принципово інферіорного. Це дозволяє легітимізувати колоніальне панування та насильство як миротворчу місію. У такій системі колоніальне насилля — не випадкове чи надлишкове. Воно — структурне: просторове, символічне, правове, лінгвістичне. І саме це насильство, вважає Фанон, може бути зруйноване лише контр-насильством з боку колонізованих, що перетворює їх на суб'єктів історії.

Фанон показує, що пригнічення — не лише матеріальне, але й символічне. Визволення — не лише соціальне, але й епістемологічне: воно вимагає розриву зі світоглядом колонізаторів. Він стверджував, що

насильство колонізатора настільки вкорінене, що тільки відповідне насильство з боку пригноблених може зруйнувати цю систему.

Як психіатр, він аналізує, як расизм формує психологію колонізованого суб'єкта, змушуючи чорну людину носити білі маски— імітувати культуру колонізатора, відмовляючись від себе. У своїй медичній практиці Фанон

11

показував, що пригноблення призводить до психічних розладів, а лікування без розуміння політичного контексту — неефективне.

Фанон — один із небагатьох мислителів, які прямо виправдовували насильство в контексті антиколоніальної боротьби як акт повернення суб'єктності. Його ідеї вплинули на рухи за громадянські права у США, теологію визволення в Латинській Америці та загалом на постколоніальну філософію.

Основний момент - він каже, що в суспільстві насильницької типу відповідь може бути тільки така ж— насильницька, а в нашому світі все ще не зникло насилля, але методи опору заборонені. Насилля що є невідповідним.

Щоб позначити протиріччя опіній до політичного насилля, можна викласти позицію Ганни Арендт, яка є контрастом, складною і суперечливою, насамперед через їхнє (Фанон та Арендт) різне бачення природи насильства, боротьби за визволення та суб'єктності пригноблених. Арендт була європейською інтелектуалкою, яка хоч і виступала проти тоталітаризму, але не до кінця зрозуміла або визнала глибину колоніального гніту. Вона сприймала насильство як щось, що руйнує політичний простір, вважаючи, що справжня політика можлива лише через ненасильницьку дію, діалог і передумову колективної свободи. Для

Фанона ж насильство було реакцією на системне, структурне насильство колоніалізму, який позбавляє суб'єктності, людяності та голосу. Арендт не визнала, що для багатьох колонізованих суб'єктів політичність можлива лише через акт спротиву — і часто насильного. Ганна Арендт критикувала рух Black Power, вважаючи його ідентично-орієнтованим і антидемократичним. Вона не зрозуміла, що цей

12

рух був не лише про ідентичність, а про відновлення гідності, суб'єктності й опору структурному расизму. Її ліберально-європейська концепція публічного простору та громадянства не включала досвід чорного населення США як такий, що вже існує поза межами цих просторів через насильство поліції, в'язниць та расової сегрегації. Арендт вважала, що політика — це простір свободи, де люди можуть діяти рівними серед рівних. Але ця ідея не враховує, що пригноблені групи, як ті, про яких говорить Фанон, просто не мають доступу до такого простору — або мають доступ лише як об'єкти контролю. Вона абстрактно ставиться до політики, тоді як Фанон говорить про політику, в якій тіла мають значення — знівечені, поневолені, вбиті тіла. Арендт бачила насильство як силу, що знищує можливість політичного. Фанон же бачив у ньому відновлення суб'єктності, яка не може існувати за системи насилля, але існує всупереч. Арендт не визнала, що в умовах крайньої нерівності й дегуманізації саме насильство стає єдиним засобом бути почутим. Попри відомий аналіз Г. Арендт у темі тоталітаризму, вона не до кінця побачила, що системи колоніального і расового гноблення діють подібно до тоталітарних — через виключення, насильство та контроль. І хоча її думки могли би бути корисними для критики сучасної каральної держави, вона не застосувала їх у контекстах, де це було найбільш необхідно. Вона бачить політику як простір дії та діалогу, що існує окремо від

насильства. Для неї насилля — це антиполітичне явище, бо воно знищує простір плюралізму та взаємодії.

У контексті рабства Фанона це означає, що Арендт не визнає реальності, в якій колонізованому не залишається нічого, крім насильства, щоб бути почутим. Її критика рухів, як-от Black Power, заснована на

13

уявленні про універсальну політичну дію, не враховуючи, що для расово й колоніально пригноблених політика починається з тіла, що чинить опір.

Таким чином, Фанон вказує на те, що рабство — це не тільки історичне насильство, а й структурна умова сучасної політики, а насильство колонізованого — це реакція на системну відмову у людяності. Арендт же пропонує ідеалізовану візію політики, яка, хоч і має критичний потенціал щодо тоталітаризму, часто не здатна побачити тоталітарні механізми в суспільствах вільного типу, що спираються на насилля в межах колоніального чи расового устрою.

“Сьогодні ми можемо все, якщо тільки не будемо наслідувати Європу, якщо тільки звільнимось від одержимого бажання наздогнати Європу.... Давайте не слідувати Європі, а напружимо наші м'язи і мозок, плекаючи думки про новий напрямок. Спробуймо винайти повноцінну людину, якої Європа не спромоглась витворити.” (Фанон, 2020:214)

“Насильство в колоніях має на меті не лише тримати цих поневолених людей на відстані витягнутої руки; воно прагне їх дегуманізувати. Буде зроблено все, щоб знищити їхні традиції, замінити їхню мову нашою та знищити їхню культуру, не даючи їм нашої. Чиста фізична втома їх приголомшить. Голодні та хворі, якщо в них залишився хоч якийсь дух, страх завершить справу; На селянина націлено зброю; цивільні приходять,

щоб захопити його землю та за допомогою батогов змушують його обробляти її для них. Якщо він чинить опір, солдати стріляють, і він мертвий; якщо він здається, він деградує і вже не людина; сором і страх розколюють його характер і розвалюють його найглибшу сутність на шматки.” (Фанон, 2020:217)

14

“Через цю шалену лють, через цю гіркотню та розпач, через їхнє постійне бажання вбити нас, через постійне напруження могутніх м'язів, які бояться розслабитися, вони стали людьми”. (Sartre, 1963:9)]
Таким чином ця агресія, це насилля — це спосіб вижити всупереч гніту. Адже деколонізація завжди є насильницьким явищем.

Таким чином, влада, що виникає зі згоди, вимагає насильства для підтримання порядку — не як сутності, а як інструменту.

Фанон, своєю чергою, підкреслює не лише реактивний характер насильства, але й його трансформаторну, звільнюючу силу. Він показує, що насильство колонізатора не просто пригнічує — воно створює умови для зустрічного насильства, яке може зруйнувати саме джерело пригнічення. Насильство, таким чином, не тільки зберігає порядок, але й руйнує насильницький порядок, будучи і проявом деградації, і потенціалом для звільнення.

Розділ 1.2 Фуко про дисциплінарне насильство, біовладу і формування суб'єктів через владу.

Мішель Фуко розмежовує суверенітет, дисципліну та біополітику за чотирма ключовими осями:

1.Хронологія:

Суверенна	влада	домінує	до	XVIII	ст.
Дисциплінарна	влада	активізується	з	XVIII	ст.
Біополітика	постає	наприкінці	XVIII	–	XIX ст.

2.Спосібдії:

15

Суверенітет — через право наказувати і карати (включно з правом на страту).

Дисципліна — через контроль, нормалізацію і тренування тіла.

Біополітика — через регуляцію популяції, здоров'я, народжуваності.

3.Об'єктдії:

Суверенітет діє на суб'єкта (індивіда) як юридичну одиницю.

Дисципліна — на тіло індивіда.

Біополітика — на життя як біологічну масу (населення).

4.Стратегічна

мета:

Суверенітет: збереження влади.

Дисципліна: посилення продуктивності й підпорядкування.

Біополітика: регулювання життя, управління ризиками, забезпечення виживання.

Чи говорить Фуко про рабство у цьому контексті?

Фуко не зосереджується безпосередньо на рабстві, але рабство як практика цілковитого контролю над тілом можна легко вписати в логіку дисциплінарної влади, яку Фуко описує, зокрема в “Наглядати й карати”. У цьому сенсі рабство є проявом дисциплінарної влади, яка формує тіло як об'єкт дії, підпорядковує, контролює, робить його корисним і слухняним.

Рабство співіснує з суверенною владою, оскільки раб — це індивід, якого можна покарати до смерті, але який також підлягає "утилітарному" режиму. Фуко також аналізує логіку расизму в рамках біовлади, де певні групи (як колись раби) визначаються як неповноцінні, зайві, і тому підлягають виключенню, експлуатації, контролю їхньої популяції (насильницька стерилізація, заборони на абортів) чи тотальному

16

знищенню .

Суверенна влада — це влада, яка заснована на праві вбивати або карати, тобто на відкритому, публічному насильстві, яке легітимізується як захист порядку, помста за злочин або вияв верховної сили. У контексті рабства це влада господаря, який мав право фізично покарати, калічити або вбити раба. Тут насильство є законним інструментом утвердження ієрархії.

Рабство як інституція одночасно передбачає суверенне право розпоряджатися тілом раба (аж до смерті), дисциплінарні механізми його контролю і тренування, а також біополітичне позиціювання як зайвої або неповноцінної частини населення. Через маніпуляції свідомістю, налаштуванням ідентичності, пропаганда загалом. Через це рабство постає як приклад тотального насильства, що поєднує різні форми влади. На відміну від Фуко, Франц Фанон відкрито говорить про колоніальне та расове рабство як про фундаментальне насильство, що не лише пригнічує, а й формує суб'єктність колонізованого. У Фуко ж наголос зміщується з актів жорстокості на мікрофізику влади, що відкриває простір для доповнення його аналітики з боку деколоніальних та феміністичних критик, які вказують на сліпі зони його підходу до раси, рабства та колоніальності.

Отже, рабство можна читати як перетин суверенної, дисциплінарної та біополітичної логіки, хоча сам Фуко не формулює це прямо. Це відкриває простір для інтерпретацій.

Фуко стверджує, що тіло потребує дисципліни, щоб стати слухняним, продуктивним та репродуктивним. Він аналізує такі інституції, як лікарня, психіатрична лікарня, в'язниця та фабрика як структури, спрямовані на використання та експлуатацію тіла як сировини, призначеної для

17

соціалізації у цілеспрямовану продуктивність. Через цю структуру влади та знання дискурсивна важливість, що надається тілу, для Фуко є рівнозначною дискурсу сучасності. Особливо з кінця минулого століття акцент на тілі з боку різноманітних конкретних наукових дискурсів виражає для Фуко занепад традиційного та дещо більш обнадійливого дуалізму розум/тіло, який століттями узаконював погляд на наукового суб'єкта як на той, що збігається з розумом. Це сумнівання раціоналістичної парадигми стало також відомим як смерть суб'єкта. “Класичне бачення суб'єкта пізнання фактично фіксувало його в серії дуалістичних опозицій: тіло/розум; пристрасть/розум; природа/культура; жіноче/чоловіче тощо, які були організовані ієрархічно та забезпечували базову структуру для організацій”. (Зуєва, 2024) Дисциплінарна влада, навпаки, не вбиває, а формує, не карає відкрито, а моделює поведінку через контроль, нагляд, нормалізацію. У рабстві це проявляється в регулюванні тіла, роботи, сну, харчування — тобто в тотальному контролі над життям. Тут насильство стає рутинним і невидимим, , але не менш руйнівним.

У поєднанні ці дві форми влади створюють систему, де насильство стає структурною нормою, легітимізованою як необхідність для підтримки

порядку, виробництва, цивілізації. Це і є те, що Фуко називає мікрофізикою влади — вона пронизує всі рівні життя й тіла, не лише караючи, а й виховуючи підкорення. Це задатки структурного насилля, про яке детальніше буде в 3 розділі. “Дисципліна впливає з гносеологічного відкриття людини як об’єкта пізнання: людину можна спостерігати, вимірювати, впорядковувати й контролювати. Саме цей процес об’єктивації пов’язує каральний режим із науковим вивченням людини.”(Зуєва,2024)

18

Словами Фуко, біополітика зосереджена на управлінні та регулюванні “співвідношення народжуваності та смертності, рівня відтворення, народжуваності населення тощо”(Форкош,2018); і, на маргінальності, коригувальній війні проти окремих тіл, а також геноцидній війні, яка “виправдовує функцію смерті в економіці біовлади, апелюючи до принципу, що смерть інших призводить до виживання біологічно сильнішого” .(Зуєва,2024)

Фуко говорить про об’єктивізацію людини через знання — як наука, статистика, медицина, кримінологія й освітні системи вивчають людину не для розуміння задля суспільного блага, а для корисливого контролю, для її керованості, нормалізації і підпорядкування. Людина стає об’єктом дисциплінарного знання, а отже — об’єктом влади.

Фуко показує, що влада не завжди проявляється у формі відкритого насилля— вона існує в дискурсах, практиках і інституціях, які формують поведінку індивідів і суспільних груп. За Фуко, легітимність влади — це результат постійного виробництва знань і норм, що природно інтегруються у соціальний порядок.

Отже, ще раз:
Рабство є гібридом суверенної та дисциплінарної влади.

Насильство у рабстві — легітимне, бо воно "служить порядку", продуктивності.

Розділ 1.3 Брайдотті про тілесність, трансформацію та номадичну суб'єктність як стратегії опору насильству.

Тут Розі Брайдотті і її концепція номадичного суб'єкта дуже органічно вписується як відповідь або альтернатива цьому фукіанському баченню. Вона є представницею особливого часу :

19

Постмодернізм, як інтелектуальна течія, не лише руйнує гносеологічні та епістемологічні засади модерності, а й формує нове бачення політики як простору без остаточних істин, універсальних суб'єктів чи телеологій. Центральним політичним жестом постмодерну є відмова від наративів — універсальних, але нав'язаних пояснень історії. Постмодерн означає кінець легітимації через великі розповіді, такі як Просвітництво, наука, марксизм, релігія. У політичному контексті це означає відмову від централізованого джерела істини та влади, і відкриття простору для множинних, локальних, маргіналізованих голосів. У постмодерному політичному мисленні суб'єкт перестає бути шаблонним, стабільним, передбачуваним для системи. Натомість з'являється деконструйований, номадичний (у філософії Р. Брайдотті) тілесний суб'єкт, чиє існування визначається взаємодією з дискурсивними практиками, контекстом, трансформацією особистості, множинністю ідентичності .

Такий суб'єкт не може бути зведений до однієї політичної позиції, бо його існування — це постійна транgresія меж, як символічних, так і матеріальних. Цим він стає постійним викликом репресивним формам влади, які прагнуть закріпити, нормалізувати й контролювати ідентичності.

Це відкриває шлях до політик мікро опорів, ситуативних союзів — форм боротьби, які не зводяться до класового чи національного проекту. Політика в постмодерному сенсі — це не про досягнення єдиного порядку чи істини, а про постійне відкривання простору для інакшості. Звідси — зростання значення дискурсивного, символічного і тілесного насильства як механізмів приєднання / від'єднання у політичному просторі. Насильство перестає бути лише репресією — воно стає частиною боротьби за визнання, легітимність

20

Таким чином, політичний вимір постмодернізму полягає у дестабілізації універсальних основ політичної влади і створенні умов для радикального плюралізму, де сама демократія постає як незавершений, конфліктний, відкритий процес. постмодерна політика — це створення простору для номадичного суб'єкта, як фігури опору та творчого розширення політичного. Це також спосіб мислення демократії без центру, без єдиного народу, без єдиного шляху — демократії як нескінченного конфлікту й становлення.

У своїх працях Мішель Фуко показує, як модерні інституції (в'язниці, лікарні, школи) створюють керовану, контрольовану людину, яка підпорядковується нормам. Людина стає об'єктом знання, що одночасно означає — об'єктом влади. Такий підхід зводить суб'єкта до стабільної, контрольованої, нормальної ідентичності.

У відповідь на це Брайдотті фіксує зсув у типі суб'єктності, що відповідає новій епосі. Вона пропонує концепцію номадичного суб'єкта — суб'єкта, що постійно перебуває в русі, у процесі змін, перевизначень, у постійному становленні. Флюїдна колекція ідентичностей, кочова ідентичність, яка сама розширює простір, а тому є незалежна від цих

структурних систем. На відміну від дисциплінарної логіки впорядкування, нормалізації, ідентифікації, номадичний суб'єкт не може бути остаточно окреслений, закодований або обмежений владою. Він — етично відповідальний, тілесний, вразливий, але непридатний до повного контролю Брайдотті акцентує увагу на важливості тілесної пам'яті, яка є формою самоконтролю у цих ментальних експериментах. Це ресурсний стан, де контрнасилля також має творчий потенціал. Таким чином, Брайдотті розвиває лінію опору тим формам влади, які Фуко описує як дисциплінарні чи біополітичні. Її підхід дозволяє уявити

21

політичний суб'єкт поза об'єктивізацією, як такий, що не лише не підкоряється, але й трансформує саму можливість влади над собою.

Фуко описує генеалогію влади — як вона оформлюється історично: від суверенної, через дисциплінарну до біополітичної. Його суб'єкт — продукт цих владних механізмів, часто пасивний, хоча не позбавлений потенціалу опору, але цей опір у Фуко структурний, не персоналізований. Брайдотті уже в новій епосі — постмодерну, постгуманізму, глобалізованої біовлади — працює з досвідом і станом суб'єкта, який усвідомив себе (як пробудження штучного інтелекта), дивергент, який змінив суспільство. Фуко аналізує структури влади, що продукують насильство — часто без оцінок добра/зла, швидше як аналітик історичних форм.

Брайдотті показує, як у постгуманістичному світі з'являється нова суб'єктність, яка усвідомлює себе в системі, але шукає шляхи буття поза жорсткими бінарностями та насильницькими рамками.

РОЗДІЛ 2

Війна, легітимність і мораль насильства: В'єторка, Камю

Розділ 2.1 Війна як простір легітимного і делегітимного насильства: політичні та соціальні аспекти

Політичний реалізм 21 століття війна — це патологія, а *Jus ad bellum* це карантин.

Війна, як одна з наймасштабніших форм політичного насильства, залишає після себе не лише руїни, але й нормативні структури. Саме війни XX століття сприяли виникненню міжнародного гуманітарного права, утворенню ООН, ухваленню Женевських конвенцій і розробці принципів відповідальності за військові злочини. У цьому контексті насилля виконує функцію негативного джерела трансформації — як трагедія, що вчить людство потребі в мирі, справедливості й правовому порядку. Воно закладається в основу законодавчих актів, миротворчих доктрин і конституцій.

Проте, в цьому й полягає парадокс: історичне насильство не завжди нейтралізується засудженням. Навпаки — воно часто перетворюється на політичний ресурс пам'яті, що підживлює реваншистські настрої.

Колективна пам'ять про втрати, приниження, колонізацію або несправедливість стимулює формування ідеологій відновлення історичної справедливості через нове насильство. Територіальні претензії, концепти "споконвічних земель", апеляція до "історичної місії" стають виправданням агресивної політики.

Пам'ять про війну не є нейтральною — вона завжди вже включена в дискурси влади. А через Камю — що тільки усвідомлена відмова від "історичного насильства" як легітимного аргументу може вивести політичну спільноту з логіки повторення та нових війн.

23

Таким чином, війна постає як парадоксальна подія, що одночасно і стимулює розвиток мирних норм, і залишається джерелом нових конфліктів. Політичне насильство, закріплене в пам'яті, не тільки розглядається як злочин, але й перетворюється на легітимний привід для наступного насилля, що маскується під справедливість.

Jus ad bellum

Jus ad bellum — це латинський термін, який перекладається як право на війну. Він є частиною ширшої концепції jus in bello (право в війні), яка стосується етичних та правових норм, що регулюють застосування сили в міжнародних відносинах.

Jus ad bellum визначає умови, за яких країна має право вступити у війну або застосовувати військову силу. Це — частина міжнародного права, яка описує умови для початку війни, зокрема ті, що виправдовують її юридичну і моральну легітимність. Цей концепт розроблений в основному в рамках міжнародного гуманітарного права, і його використання можна простежити ще в середньовіччі, хоча концептуалізація права на війну суттєво розвивалася в Новий час.

Концепція *jus ad bellum* розвивалася з середньовічних теологічних і філософських ідей, зокрема через філософію справедливої війни (Just War Theory). Вона була розроблена такими мислителями, як Августин і Фома Аквінський, які намагалися визначити, за яких обставин війна може бути вважатися справедливою. Ці ідеї продовжували розвиватися в ранньому Новому часі, і пізніше були детально розроблені в рамках міжнародного права.

Зокрема, важливу роль у розвитку *jus ad bellum* відіграли роботи таких філософів і юристів, як Гуго Гроцій, який вважав, що війна може бути

24

справедливою, якщо її початок виправданий певними принципами, і вона ведеться у відповідності до міжнародних норм.

Коли пацифізм не вибачає і реальність надто вибаглива на конфлікт або його вирішення.

Основні критерії *jus ad bellum* (Orend, 2001:207-229):

1. Справедлива причина

Війна може бути розпочата лише в разі серйозної причини, такої як самозахист від агресії, захист прав людини, запобігання геноциду чи інших масових порушень прав людини.

2. Легітимний авторитет : Лише легітимний уряд або міжнародна організація, наприклад, ООН, має право оголошувати війну. Ідея полягає в тому, що війну не можуть почати індивідуальні особи чи незаконні групи.

3. Правильний намір : Намір, який стоїть за війною, повинен бути правильним — тобто її метою має бути відновлення миру або захист прав, а не особисті інтереси, такі як завоювання чи територіальні амбіції.

4. Пропорційність : Використання сили повинно бути пропорційним до причини війни. Відповідно, війна не може бути надмірною або надмірно жорстокою щодо цивільного населення чи іншого боку конфлікту.

5. Останній засіб.

Війна має бути останнім кроком після того, як всі інші мирні засоби (переговори, санкції, дипломатія) були вичерпані.

6. Шанси на успіх: Війна може бути виправданою тільки якщо є реальні шанси на успіх і досягнення цілей війни. Ведення війни без реальних шансів на успіх може призвести до непотрібних жертв і руйнувань.

Концепція *jus ad bellum* є важливою частиною сучасного міжнародного гуманітарного права, зокрема в контексті ООН і Статуту ООН, який закріплює принципи застосування сили тільки у випадках самозахисту або за санкцією Ради Безпеки ООН. Відповідно до Статуту, країни не можуть

25

використовувати військову силу, якщо це не є необхідним для самооборони або якщо не отримано дозволу від Ради Безпеки ООН.

Таким чином, *Jus ad bellum* — це рамки людяності для ситуації насилля важливе поняття, яке визначає правові та моральні межі застосування сили та війни. Воно надає критерії для оцінки того, коли війна є справедливою і виправданою, включаючи умови, такі як справедлива причина, пропорційність, останній засіб і шанси на успіх. Це поняття має велике значення для регулювання міжнародних конфліктів і забезпечення стабільності та миру у глобальному масштабі.

Контекст справедливого насильства:

Плюралізм та Контекстуалізація Майкла Уолцера(Orend,2001:216)

Ідея справедливого насильства в історії філософії часто пов'язувалася не з моральними чи етичними принципами, а з більш практичними або політичними ідеями про соціальний порядок, безпеку і порядок у суспільстві. Насильство може бути сприйняте як справедливе в контексті певних обставин, де його застосування є необхідним для відновлення порядку. Коли суспільство переживає кризу, насильство може бути

виправдане для відновлення стабільності чи боротьби з хаосом (наприклад, в умовах громадянської війни або після революції). Захисту від зовнішньої загрози: У випадках агресії з боку інших держав або груп, застосування насильства може бути виправдане як необхідний захист. Захист прав або справедливості: У деяких випадках, коли існує загроза для основних прав чи безпеки певної групи, насильство може бути виправдане як відповідь на порушення прав чи агресію.

Вироблення нової етики :

Але етика є відривом від реальності

Справедливість є етичною, етика не є справедливою.

26

Нам потрібне насилля, але нам потрібне насилля не етичне, а справедливе, логічне, раціональне.

Насилля все ще є афективним тобто війна це бажання привласнити це власне відношення тому вона не може бути пояснень раціонально

Війна часто є проявом колективних емоцій — від страху до ненависті, націоналістичних чи ідеологічних почуттів, які раціонально важко пояснити.

Відома концепція справедливої війни (*jus ad bellum*) в міжнародному праві і етиці вказує, що війна може бути виправдана лише за певних умов, таких як відповідь на агресію, відновлення правосуддя або захист від загрози. В цьому контексті насильство може бути сприйняте як необхідний крок для досягнення справедливості, що виправдовує його раціонально. Можемо навести класифікацію насилля та їхнє призначення :

Фізичне насильство:

Руйнівне: Безпосередньо шкодить тілу, життю, створює травму, страх, підкорення. Часто використовується державою або колоніальними режимами для придушення опору.

Може бути вивільняльним: У деяких випадках — як акт самозахисту або повстання — фізичне насильство може бути відповіддю на системне пригнічення. Тут воно виступає не як агресія, а як форма боротьби за свободу (приклад — антиколоніальні повстання, збройний опір проти тиранії).

Психологічне насилля:

Руйнівне: Залишає глибокі сліди на рівні самооцінки, ідентичності, вольової здатності до дії. Часто використовується для контролю через страх, сором або відчуження.

27

Рідко вивільняльне: Найчастіше воно внутрішньо репресивне, хоча усвідомлення психологічного насильства може стати першим кроком до емансипації.

Структурне насильство:

Руйнівне: Воно непомітне, але постійне. Воно відтворює нерівність через інститути (освіта, право, праця), позбавляючи людей можливості жити гідно.

Вивільняльне — ні, але аналіз і деконструкція структурного насильства дають можливість формувати політичну свідомість і колективний спротив. Через усвідомлення — до мобілізації.

Культурне

насилство:

Найпідступніше руйнівне: Воно легітимізує інші форми насильства, роблячи їх "нормальними", "божественними", "традиційними".

Вивільняльне — лише внаслідок його розвінчання. Деколонізація культури, мови, історії — це спосіб розірвати ланцюги культурного насильства і створити нові, емансипативні наративи.

Руйнівними є всі форми насильства, але деякі з них — особливо фізичне — можуть стати засобом звільнення, якщо виникають як відповідь на системне пригнічення. Водночас, найнебезпечнішими є структурне і культурне насильство, бо вони діють непомітно і підтримують саму можливість існування інших форм. Таким чином, емансипація потребує не лише фізичного спротиву, а й критики і трансформації культурних та структурних підвалин, що дозволяють насильству існувати.

Релігійна легітимність :

28

“Для християн Середньовіччя, наприклад, війна, в яку вони вступають, є справедливою, насильство насичене для них універсальними цінностями, які вони, на їхню думку, втілюють, а їхня дія від самих початків християнства є свідченням святості. Цей універсалізм парадоксальним чином йде пліч-о- пліч з винятковістю, завдяки якій меншість, група, навіть індивід можуть діяти від його імені.”(Rowley,2014:361-402)

Підхід до насильства через політичну необхідність: Томас Гоббс, наприклад, вважав, що насильство може бути необхідним для забезпечення соціального контракту і гарантування миру в суспільстві. У його концепції, державна влада використовує насильство для збереження порядку, і це може бути виправдане тим, що без нього виникне хаос і анархія. Таким чином, насильство тут виправдане не моральними принципами, а політичною необхідністю забезпечити стабільність. Макс Вебер вважає, що соціальний порядок базується на монополії держави на легітимне насильство. За Вебером, держава є єдиним

суб'єктом, який має право застосовувати примусову силу в межах визначеної території. Ця монополія є ключем до стабільності, адже саме легітимність державного насильства відрізняє його від хаотичного або злочинного. Вебер наголошує, що легітимність влади базується на довірі суспільства до інститутів, які формують порядок.

Дуглас Норт(Норт,2017) розвиваючи інституційний підхід, акцентує увагу на інститутах як основі соціального порядку, які включають не лише формальні закони, а й неформальні норми та звичаї. Для Норта насильство — це інструмент підтримки або зміни інституційного порядку, а легітимність насильства визначається тим, наскільки суспільство приймає інститути, що його регламентують. Норт бачить, що економічні інтереси

29

часто стоять за створенням і зміною цих інститутів, і що боротьба за контроль над ресурсами нерідко відбувається через конфлікти і насильство. Монополія держави на насилля, як і у Вебера, є центральним елементом стабільного соціального порядку.

Вебер виділив відомі типи легітимізації правителів :

Традиційна легітимність: Ґрунтується на вірах і звичаях, передається від покоління до покоління.

Харизматична легітимність: Занована на харизмі та особистих якостях лідера, який вважається визначною або божественною постаттю.

Рациональна легітимність: Заснована на прийнятті влади через встановлені правила і закони, де владар обраний або призначений відповідно до правових норм

Представник раціональної легітимізації все ще може перерости у харизматичну особистість саме завдяки своєму надзвичайному інтелекту та успішності .

Існує ще представник безособової норми, як приклад, наближений до ідеалу , як використання категоричного імперативу в особистісному або державному управлінні

Але для людського фактору часто важлива репутація керівника, що з сучасними вимогами до прозорості та підзвітності вимагає політиків розмежовувати приватне та суспільно політичне: бо він стає кращим саме своїм прикладом , якщо божественність стикається зі смертністю то вже не можна буде займати вище місце в ієрархії .

Поняття справедливості без етики:

Якщо ми не розглядаємо етичні чи права людини як основні критерії для визначення справедливості, то можна звернутися до інших підходів:

Равенство та пропорційність: Насильство може бути справедливим, якщо його застосування є пропорційним до рівня загрози або порушення

30

порядку. Наприклад, у випадку національної безпеки чи оборони від агресії, насильство може бути виправдане, якщо його масштаби та мета чітко відповідають ситуації. Війна, якщо її розглядати як акти насильства, може бути справедливою, якщо вона відповідає певним міжнародним стандартам і не є свавільною.

Політичне правосуддя: Насильство може бути справедливим в контексті правосуддя в умовах, коли є система, яка чітко визначає, коли і як можна застосовувати насильство для виконання певних соціальних або політичних функцій. Тут справедливість може вимірюватися через дотримання процедур і визначених правил застосування сили.

Історичний контекст: У деяких випадках насильство може бути виправдане з точки зору історичних обставин або історичного прогресу. Наприклад, революції або антиколоніальні війни часто сприймалися як справедливі через прагнення до свободи або покращення соціальних умов, навіть якщо вони були насильницькими.

Ідея справедливості через мету:

Насильство може бути виправдане, якщо його мета вважається справедливою. Це може бути досягнення політичних цілей (наприклад, демократії, незалежності, національного відродження), захисту життя або збереження стабільності в суспільстві. Таким чином, справедливість насильства визначається не через етику або права людини, а через те, чи є мета його застосування заслугою та чи веде вона до покращення загального стану суспільства.

Насильство як інструмент влади:

У багатьох авторитарних чи авторитарно-колоніальних режимах насильство може бути визнане справедливим через волю правителів або як інструмент державної влади. Тут насильство стає частиною політичної структури і є інструментом для утримання порядку та контролю над

31

населенням. Таке насильство може бути виправдане через «потрібність» і «ефективність», але чи є воно справедливим з моральної точки зору — це вже окреме питання.

Таким чином, насильство може бути сприйняте як справедливе не через етику чи права людини, а через політичну необхідність, пропорційність до ситуації або історичну мету. Однак, навіть в таких випадках, воно залишається суперечливим, оскільки межа між справедливістю та несправедливістю може бути розмита, а сам акт насильства часто є важким для морального виправдання.

Розділ 2.2 В'єворка і концепція насильства як континууму — від фізичного до символічного і структурного

Мішель В'єворка розрізняє індивідуальне, колективне, політичне, символічне, економічне насильство. Усі вони є проявами кризи соціальної ідентичності та несправедливості. У своїй праці “La violence” (Wieviorka,

2021)] доходить складного висновку: сучасне насильство радикально відрізняється від насильства минулих епох не лише за формою, а й за логікою, функцією та місцем у суспільстві. Його аналіз показує не просто зміну проявів насильства, а глибоку трансформацію умов його можливості, його змісту та його суб'єкта.

У XX столітті насилля було зазвичай політичним: мало колективну мотивацію (революція, деколонізація, національне самовизначення), опиралося на ідеологію. І саме методом контрнасилля можна було зупинити джерело насильства над тими, хто переверне порядок.

Провівши аналіз, В'єворка говорить про індивідуалізацію насилля, театралізацію дії, акцентуацію на емоційному ефекті та символах у актах насилля. Філософ каже про нігілізм і фетишизацію насильства, де насолода від акту витісняє ідею справедливості чи історичного проєкту.

32

Зокрема терористичні акції, радикальні дії, які мають на меті не тільки знищити об'єкт, але обов'язково привернути увагу соціуму. Демонстративність - риса насилля XXI століття за В'єворкою.

У класичному розумінні (через призму “справедливої війни”, революції чи самозахисту) насильство могло бути легітимоване — через ідею зміни, визволення, боротьби з тиранією. Сьогоднішнє насильство, за В'єворкою, втрачає цю легітимність, бо його мета розмита, релігійно радикалізована. Індивідуальний фанатизм зміщується в центр замість колективної політичної волі. Таке насилля втрачає зв'язок із політичним простором, стаючи перформансом, провокацією без якісного пояснення та з хибними інтерпретаціями.

Особливу увагу В'єворка приділяє питанню ідентичності. Насильство виникає там, де люди позбавлені символічного визнання — де їхню культуру, мову, спосіб життя ідентифікують як неважливі. Через це насильство стає засобом заявити про себе — як крайня форма боротьби за

видимість. Він вважає, що насильницькій дії— це спосіб вираження тих, хто виключений із політичного простору, хто не має інших засобів впливу. Це мова безмовних.

Якщо якось обґрунтовувати з його слів право на існування та використання сучасного насильства, то В'єворка виводить думку: насильство як форма входження у світ втратило свою нормативну силу і стало симптомом розпаду соціального, політичного та символічного порядку. Тобто насилля є патологічним проявом, хворобливим симптомом соціально-політичного негаразду.

Тобто доцільність такого насильства в сучасності ставиться під сумнів, бо воно не пропонує майбутнього порядку, не веде до справедливості, руйнує саме поле політичної раціональності та комунікації.

Воно не може бути виправдане як засіб побудови нового — лише як незріла

33

реакція на втрату сенсу, кризи ідентичності, або ж як порожній виклик в умовах глобальної дезінтеграції.

Ця деромантизація, чиста відраза до цього способу дій у словах : “Я констатую, що більше немає інтелектуалів, або дуже мало, які роблять апологію соціального чи політичного насильства, вважаючи його емансипативним.”— інтерв'ю для Mediapart. (Wieviorka, 2021)

Насилля з його інтерпретації завжди руйнівне, ніколи не творче, але сигнальне. Воно може бути мовою останньої інстанції, коли всі інші способи висловлення блоковані.

На відміну від Арендт, В'єворка не відділяє радикально насильство від політики, але вони обидва згодні, що насилля не прийнятне в сучасному політичному просторі. Все ж він говорить про політичну функцію насильства, яка полягає в підриві існуючих структур тоді, коли вони не здатні вирішити конфлікт. Водночас він застерігає, що без перспективи діалогу насилля завжди залишає по собі вакуум.

В'єворка каже, що сьогодні інтелектуальний консенсус змінюється. Насильство перестає бути героїзованим. Воно більше не трактується автоматично як шлях до справедливості. Сучасні інтелектуали, на його думку, визнають: Насильство руйнує соціальний зв'язок, навіть якщо й виникає з почуття несправедливості. Воно часто не веде до позитивних змін, а навпаки — запускає ще більшу деградацію (соціальну, політичну, моральну). У світі, де зросла чутливість до людських прав, тілесності, травматичного досвіду — насильство втрачає легітимність як засіб вираження.

Але парадоксально, В'єворка наче відвертається від виборювачів свободи, для яких, і це трагічно, не залишилось іншого способу. Це світ, де людям доводиться кожен день відстоювати свої власні межі, кордони батьківщини, захищатись і захищати, існувати всупереч. І В'єворка засудив

34

цих безумовних, забувши про джерело зла. Він в ідеалістичному пацифізмі пише мислення: ми більше не віримо, що "кров очищає", що "насильство говорить істину".

Він виступає проти романтизації насильства як героїчного акту революції. Для нього важливо розуміти, що насилля— це симптом провалу діалогу, а не його заміна. Мішель стверджує, що сучасне насильство вже не є мовою політики, а радше криком дезорієнтованого суб'єкта, загубленого в глобальних переплетах. Це насильство не конструює майбутнє — воно драматично сигналізує про неможливість його уявити.

У його світ-системі не вистачило емпатії для пригноблених.

Розділ 2.3 Камю про моральні межі насильства, етику бунту і відмову від насильства як способу справедливості

Тут ідемо до наступного рівня свідомості — Камю зупиняється на моменті морального вибору — чи можна виправдати насильство, якщо

воно чиниться нібито заради справедливості, свободи чи визволення? І відповідає: ні, межа повинна бути. Бунт — так, але без вбивства.

У відомій праці “Бунтівна людина” Камю починає з того, що абсурд може стати імпульсом для бунту. Для Камю бунт — це відкриття ідентичності в протесті проти світу, який відмовляється відповісти на фундаментальні питання людського існування.

Проте цей бунт у Камю не є шляхом до насильства, і він категорично виступає проти виправдання насилля в ім’я вищих цілей.

Камю вважає, що, усвідомлюючи абсурдність життя, людина може прийняти рішення бунтувати проти цього абсурду. У цьому контексті бунт є способом протистояння безглуздість життя, утвердження гідності та свободи. Водночас цей бунт не має перетворюватися на жорстокість.

35

На відміну від революціонерів, які часто виправдовують насилля заради досягнення "вищих цілей" (як, наприклад, у більшовизмі чи фашизмі), Камю підкреслює, що бунт не має бути пов’язаний з насильством. Він констатує, що бунт має бути моральним актом, а не актом руйнування. Для Камю важливо, щоб людина, що бунтує, не втратила свою людяність і не застосовувала насильства як звичну лінію поведінки.

Протиріччя між абсурдом і насильством:

Камю дійсно стверджує, що абсурд може призвести до насильства (як реакція на відчай і безглуздість), але це не є оправданим. Відповідно, абсурдне розуміння життя дає право на бунт, але не на жорстокість або насилля. У цьому сенсі Камю є критиком всіх форм насильства, навіть якщо воно вважається революційним чи освяченим великими ідеями. Однак саме через цей інтелектуальний та моральний вимір, бунт Камю може бути виведений у певну переплетеність з анархізмом, хоча і з важливими застереженнями.

У межах цього філософського контексту бунт Камю не є механічним чи інструментальним актом, як це часто відбувається в політичному анархізмі. Анархізм традиційно розглядає бунт як метод ліквідації влади та побудови безвладного суспільства, де сама ідея знищення державної машини є метою. Натомість Камю підкреслює, що бунт є моральним актом, у якому головне — не стільки зміщення владних структур, скільки збереження гідності людини перед обличчям несправедливості та абсурду.

І анархісти, і Камю вважають, що влада, як і будь-яка форма примусу, нелегітимна і неправомірна. Однак анархізм часто має чітко визначену стратегію скидання існуючих владних структур і заміну їх іншими організаціями або системами без ієрархії.

36

Камю, натомість, більше фокусується на особистому бунті, який може бути протестом проти будь-якої влади, але без явного заклик до насильницької революції чи створення нових систем влади.

Деконструкція Камю не закінчується лише абстрактним ставленням до влади. Його концепція бунту здатна ставити під сумнів не тільки саму сутність насильства як методу змін, а й будь-яке систематичне застосування насилля для досягнення політичних цілей. Камю чудово усвідомлює, що революційний шлях, яким часто пропонується знищення поточної структури влади, завжди несе в собі ризик відтворення нової тиранії. У цьому він знаходить своєрідну протилежність класичному анархістському підходу, де насильство інколи сприймається як ліцензія на створення нової, бажаної реальності.

Камю виступає за не насильницьку революцію, котра побудована на внутрішньому бунті людини, а не зовнішній агресії.

Контрольована помста.

З одного боку, можна говорити, що Камю співвідносить свою філософію бунту з певними ідеями анархізму: обидві концепції критично ставляться до легітимності влади, обидві виступають за відмову від примусу та авторитаризму. Однак головна різниця полягає у тому, що анархізм має чітке політичне спрямування, прагнучи до ліквідації існуючих структур влади через активне і часто насильницьке повстання. Камю ж більше орієнтується на філософський аспект бунту, де основною метою є не знищення системи, а збереження моральної гідності людини перед лицем абсурду і несправедливості.

Таким чином, бунт Камю можна розглядати як своєрідний філософський прообраз анархізму, але з моральними обмеженнями і акцентом на індивідуальний акт протесту, а не на соціальну революцію через насилля.

37

Камю не є ані анархістом, ані прибічником насильницьких революцій, але він вважає, що бунт є важливою частиною людського існування, що дозволяє людині відстояти свою гідність та протистояти тоталітарним режимам.

Бунт є моральним актом протесту проти абсурду, але він не виправдовує насильство. Ідеї революції, що виправдовують насильство, для Камю є небезпечними і призводять до ще більшого зла, ніж той абсурд, з яким ми боремося.

Таким чином, Камю не заперечує бунт як спосіб боротьби з абсурдом, але категорично виступає проти нелюдської жорстокої поведінки та химерних наслідків.

Тобто він підтримує *jus ad bellum*.

Можна сказати, що у Камю насильство може мати ситуаційну роль як моральне очищення, але лише в межах певного контексту, не як систематичне або безмежне насильство. Камю критикує передчасне або

масштабне насильство, яке стає метою самої себе. В його погляді насильство має бути контрольованим і обмеженим, щоб не призвести до ще більшого зла чи деградації.

Однак насильство як кара не має ставати постійною чи всепоглинаючою силою. Це нагадує функцію катарсису, де через розв'язання конфлікту чи боротьбу за свободу здійснюється певний моральний процес, але без того, щоб це переросло в безконтрольну жорстокість чи знищення.

Насильство, яке має функцію очищення, є саме відповіддю на конкретну несправедливість або абсурд, і повинно бути обмеженим, щоб не розширюватися на беззмістовне знищення.

Це не означає, що насильство повинно бути виправдане в кожному випадку — Камю відкидає ідею того, що насильство може бути універсальним рішенням будь-якої політичної чи соціальної проблеми.

38

Аргумент Арендт підтримує аргументи Камю.
У своїй праці "Про насильство"(Arendt,1970)Ганна Арендт чітко розмежовує поняття влади й насильства. Вона наголошує: "Насильство може знищити владу, але не може її створити." На її думку, влада виникає з колективної дії, з консенсусу між людьми, а не з примусу. Тут її розуміння збігається з розумінням В'єворки. Ті, хто вдаються до насильства для утримання влади, вже втратили легітимність. Насильство — це ознака слабкості, кризи влади, а не її прояв. У цьому сенсі вона бачить технології насильства (зброя, контроль, тортури, в'язниці) не як джерело влади, а як знаки її деградації.

Вебер, навпаки, визначає державу як: "інституцію, що має монополію на легітимне фізичне насильство в межах певної території."

Це означає, що насильство є фундаментальним елементом державної влади. Для Вебера легітимність насильства забезпечується правом,

традицією або харизмою — але суть у тому, що влада й насильство співіснують як складові одного механізму.

Арендт заперечує таке ототожнення. Для неї влада не потребує насильства — навпаки, вона випаровується в момент, коли приходить примус. Таким чином, її позицію можна інтерпретувати : справжня політика виникає не в апараті держави, а в дії між людьми, яка не передбачає жодного примусу.

Таким чином, Арендт ставить під сумнів традиційну, веберівську модель держави як машини насильства, пропонуючи натомість уявлення про владу як продукт спільної дії та підтримки.

39

РОЗДІЛ 3

Агонізм і парадокси насильства: нові форми політичного конфлікту

3.1 Агоністична демократія Муффа: конфлікт як необхідна частина політики, трансформація антагонізму в агонізм.

Політичний реалізм. У своїй політичній теорії Шанталь Муффа разом з Ернесто Лаклау розробляє концепт радикальної демократії, що виходить із критики ліберального раціоналізму та консенсусного підходу до політики. На противагу класичному уявленню про політику як простір узгодження інтересів і досягнення єдності, Лакло наполягає: конфлікт, суперечність, антагонізм — це не патології демократії, а її онтологічна основа.

Конфліктний плюралізм та агоністична демократія як переосмислення політичного насилля. У контексті постструктуралістської критики

традиційної політичної теорії, концепція конфліктного плюралізму, розроблена Ернесто Лакло та Шанталь Муфф, пропонує радикальну переоцінку природи конфлікту й насильства в політичному просторі. Відкинувши ліберальне уявлення про політику як сферу консенсусу та раціонального обговорення, вони наполягають на тому, що антагонізм є невід’ємною складовою соціального буття. Шанталь Муфф підкреслює, що “консенсус часто є формою пригнічення, коли одна точка зору подається як нейтральна або раціональна, усуваючи інші позиції”.(Mouffe, 2016:) Це закріплене визначення норми є формою сенсового та мовного насилля, придушення опозиції. Жоден політичний порядок не є остаточним, універсальним або навіть нейтральним, адже він завжди ґрунтується на певному виборі, зіставленні і перевазі. У цьому полягає природа конфліктного плюралізму: він визнає існування численних

40

ідентичностей та несталої ідентичності, які не можуть бути остаточно зведені до зразка. Це співіснування— радикальна демократія, яка має наслідком конфлікти.

Цей підхід безпосередньо впливає на переосмислення насилля. У класичних підходах політичне насилля є або привілеєм, або атавізмом. Ці описи дуже уявні, ідейні, агонізм же повертає політологів на землю і тверезо змушує визнати присутність насилля в його природі.

Муфф розвиває концепцію агоністичної демократії, що пропонує інституціоналізувати конфлікт без перетворення опонента на ворога. Агоністична демократія визнає пристрасну природу політики та необхідність поляризації, але перетворює антагонізм (ворожість) на агонізм (змагання), де опоненти визнають легітимність один одного. У цьому контексті насильство не зникає, але трансформується: з фізичного

чи репресивного інструменту воно стає структурною умовою видимості й боротьби за право на політичне існування.

Отже, у теорії Лакло і Муффа ми спостерігаємо зміну парадигми розуміння політичного насильства — від виключення до структурної присутності, від хаосу до конститутивної умови політичного простору.

У цьому контексті виникає поняття конфліктного плюралізму — бачення суспільства як множинності ідентичностей, що не можуть бути повністю зведені до єдиного універсального суб'єкта чи раціонального порядку. Це означає, що демократичний простір — завжди простір боротьби за гегемонію, за тимчасове визначення того, що є загальним добром. У ліквідації логіки Іншого та поверненні політичного і полягає основне завдання агоністичної моделі демократії. Акцент робиться на тому, що неможливо досягнути єдності поглядів шляхом раціональних процедур (у

41

чому, власне, і полягає опозиційність агоністичної моделі демократії (деліберативній моделі) і взагалі єдність з протилежністю політичного або пошуки компромісу нейтралізують політичне, наслідками чого стає зведення політичної дискусії до обговорення механізму перерозподілу ресурсів та поява логіки Інакшого яка ставить під загрозу саму демократію та подальше існування конкретних суспільств. Одна з ключових тез агоністичного плюралізму полягає в тому, що агоністичне протистояння в дійсності є основною умовою існування демократії. Своєрідність сучасної демократії полягає у визнанні та легітимації конфлікту та відмові від його придушення шляхом нав'язування авторитарного порядку. Наявність політичного ворога є головною передумовою існування політичного. Звідси і виявляється парадоксальна сутність політики як

такої, чого в ідеалі не повинно бути, оскільки політичне з'являється лише тоді, коли неможливо вирішити даний конфлікт за внутрішньою логікою тієї сфери, де конфлікт утворився. Але як тільки розмежування зникає, відразу політичне перестає існувати. Антагонізм це боротьба між ворогами, тоді як агонізм це боротьба між суперниками. З точки зору агоністичного плюралізму мета демократичної політики полягає в перетворенні антагонізму на агонізм. Для цього необхідно створення каналів, за допомогою яких колектив отримає можливість висловити проблеми, які, конструювали б опонента не як ворога, а як суперника. Агоністичний підхід не шукає способів досягнення консенсусу, оскільки це означало б заперечення самої політичності. Політика завжди має справу з конструюванням єдності в умовах незгоди та різноманіття, вона формує колективну ідентичність ми шляхом окреслення відмінного вони. Специфіка демократичної політики полягає не в усуненні цієї опозиції, а у

42

зміні способу її реалізації: розрізнення свої/чужі повинно відбуватись так, щоб зберігати умови для мирного співіснування та визнання легітимності опонента в межах плюралістичної демократії.

Як варіант, протистояння має розгортатися між різними концепціями громадянства, які відображають різні тлумачення етико-політичних принципів: ліберально-консервативної, соціал-демократичної, неоліберальної, радикально-демократичної та інших. Кожна з цих концепцій формує власне бачення загального блага й прагне встановити особливу форму гегемонії. Вони створюють область, де пристрасті можуть бути мобілізовані навколо демократичних цінностей та антагонізму,

перетвореного на агонізм, що об'єднує і шанує творчу роль напруги соціума.

Для того, щоб благополучно функціонувати, демократія потребує живого зіткнення демократичних політичних позицій. Якщо ж такого зіткнення не відбувається, виникає небезпека заміни цього демократичного протистояння протидією між іншими формами колективної ідентифікації, як у випадку з політикою ідентичності. Занадто сильний акцент на консенсусі та відмові протидії веде до апатії та незадоволеності участю в політичному житті. Ще гірше те, що в результаті може початися концентрація колективних пристрастей навколо проблем, з якими неможливо впоратися за допомогою демократичного процесу, і бурхливе зростання антагонізмів, здатних підірвати саму основу громадянськості.

43

Стиль керівництва, який працював у минулому, не працюватиме в сьогоденні або в майбутньому. І інші цивілізації вимагають зовсім інших якостей керівництва. Своєрідність сучасної демократії полягає у визнанні та легітимації конфлікту та відмові від його придушення шляхом нав'язування авторитарного порядку.

Особливу увагу треба звернути на запропонованому О. Фісуном (Fisun, 2023:119-140) новому векторі дискусії політичного розвитку в країнах третього світу у рамках дихотомії “демократія-неопатримоніалізм”, яка відкриває можливості визначення. Аналізуючи особливості політичного транзиту в пострадянських державах, український вчений О. Фісун вказав на "неформальну угоду" політичних еліт, внаслідок якої було взято курс на

“захоплення держави” з подальшим встановленням монополії груп впливу на присвоєння ресурсів.

Ознаками неопатримоніалізму є персоналізація влади, коли для політичної самоідентифікації громадян головним є не політичні програми, а особистість політичного лідера. Іншою ознакою неопатримоніалізму є клієнталізм, або патронажні відносини, – це поширення етнічних, регіональних, сімейно-родинних та подібних зв’язків на політичну сферу. Розподіл посад, міністерських портфелів, пільг тощо здійснюється саме за цими критеріями. Наслідком таких відносин є високий рівень корупції, що нині є одним з найважливіших каналів досягнення політичних та інших цілей.

Основним агентом політичного процесу є держава, котра існує не поряд з суспільством, а над ним; провідне місце в системі державного управління посідають представники бюрократичного комплексу ;

44

у політичній грі переважають ті партії, організації, що підтримують уряд, і нарешті, в неопатримоніальному суспільстві сучасні форми громадянського зв’язку співіснують з численними традиційними і напівтрадиційними формами.

Неопатримоніальні політичні режими, характерні для пострадянського простору, виявляють глибоку інституційну вкоріненість структурного насильства, що здійснюється не шляхом відкритих репресій, а через мережі патронажу, персоналізованої влади та клієнталізму. Така система влади передбачає не стільки інституційну відповідальність перед громадянами, скільки підпорядкування соціальних зв’язків політичним

ієрархіям, що породжує соціальну несправедливість, виключення та корупцію як системну норму.

Ці політичні структури є антагоністичними до демократичного простору, адже вони не допускають появи опонента в публічному просторі — суб'єкт політичної альтернативи або маргіналізується, або ліквідується (через цензуру, репресії, контроль за медіа, вибори тощо). Таким чином, агонізм — як модель співіснування суперництва — блокується, і суспільний конфлікт виштовхується з публічного простору в латентне поле (що часто закінчується масовими протестами або революціями). У цьому контексті насильство відіграє очищувальну та емансипативну функцію, як писав Фанон. Таким чином, неопатримоніалізм — це приклад структурного насильства, що консервує нерівність, придушує політичну множинність і робить агоністичний плюралізм неможливим. У таких умовах насильство — як опір — стає не лише відповіддю на репресію, а й єдиною умовою появи простору для політичного, тобто появи інакшого.

45

Структурне насильство тут пов'язане з сакралізацією влади, браком інституційного плюралізму і відсутністю умов для легітимної політичної конкуренції (агонізму). Це підтримує централізовану вертикаль, але одночасно блокує будь-яке емансипативне оновлення, що й провокує кризу легітимності.

“При такому розгляді агоністичного плюралізму мета демократичної політики полягає в такому конструюванні їх, коли вони перестають вважатися ворогами, яких необхідно знищити, і стають суперниками, тобто тими, з чийми ідеями ми боремося. Хоча ця категорія суперника і не знімає антагонізм, все ж таки її слід відрізнити від ліберального уявлення

про конкурента, з яким її іноді ототожнюють.”[23]
Тобто таким чином ми визнаємо існування насилля, а не вигадуємо нереалістичні ідеали. Але тим самим ми все одно знижуємо напругу. Суперник це ворог, але ворог легітимний, ворог, з яким ми маємо певні точки дотику. Прийняти точку зору суперника означає зазнати радикальної зміни політичної ідентичності. Тож агонізм є поверненням з глибин на поверхню визнання багатогранності без деструктивного розподілу.

Агоністична демократія — це радикальна демократія з множинністю ідентичностей та дій. Це демократія, яка живиться незгодою, бо в ній завжди є місце для інакшості, заперечення, перевизначення.

Анархічна перспектива може постати як продовження або навіть радикалізація агонізму. Анархія тут розуміється не як хаос, а як спроба зберегти множинність і гідність без абсолютної централізації. У цьому контексті можна згадати бунт, про який говорить Камю, — як форму морального заперечення несправедливості, яка не прагне нової влади, а утверджує межі, солідарність і взаємність. Такий бунт, як і анархічне

46

мислення, не руйнує політичне, а намагається переосмислити його поза насильницькою логікою панування.

З одного боку постулати анархії з антидержавністю, бунтом проти суспільних традицій, законів в сучасному воєнному стані можуть бути не на часі, але інші принципи - самозахист, повага до людей, суспільство вільне від примусу та насилля допомагає в боротьбі проти імперіалізму. Тобто анархісти згодні з ідеєю незалежності на рівні суспільства, а відтак згодні з самодостатньою державою на відміну від пригніченого колоніального статусу.

У сучасних реформах децентралізації та самоврядування живе частка духу анархізму. Здорової дистанції, відстоювання кордонів. Крім того сучасний світ з розширеними правами людей, можливістю обирати різні паттерни існування, вивільнення від соціальних упереджень — це все допомагає розвивати анархізм.

Анархізм справді можна розглядати як метод ліквідації нелегітимної влади. Анархісти, як правило, виступають проти будь-якої форми влади, яка ґрунтується на насильстві, репресіях або домінуванні однієї групи над іншими, тобто на нелегітимній владі. У цьому контексті анархізм часто сприймається як відповідь на неправомірну чи необґрунтовану владу, яку анархісти прагнуть ліквідувати.

Важливо зазначити, що для анархізму насильство не є самоціллю, а методом боротьби з пануванням. Анархісти розглядають насильство як відповідь на репресії і порушення прав, що сприяють неправомірному утриманню влади.

47

Таким чином, анархізм, за своєю суттю, заперечує насильницькі та нерівноправні форми влади, і його методи — це ліквідація таких структур через організацію колективних дій, революцій та опору. І як казав Фанон про деколонізацію як насильницьке явище, так і анархічні дії апріорі насильницькі, бо знищують існуючу силу, яка сприймає ці точки насильницькими.

Анархізм має інший підхід до влади в порівнянні з Максом Вебером, який визначав владу через монополію на насильство. Вебер вважав, що влада — це здатність примушувати до виконання власної волі, навіть якщо опір

існує, і одна з основних форм цієї влади — це влада держави через насилля.

Розділ 3.2 Масове насилля, структурне і континуум насильства — сучасні виклики політичної теорії.

У статті “The Cycle of Violence: Understanding Individual Participation in Collective Violence” (Littman, 2015) Ребекка Літтман та Елізабет Леві Палук досліджують, чому окремі особи долучаються до колективного насильства, такого як геноцид, мафіозні структури, вуличні банди чи політичні репресії. Вони пропонують концепцію рамок виправдання (justification frames), які пояснюють, як люди раціоналізують свою участь у насильницьких діях.

Основні рамки виправдання участі в колективному насильстві:

1. Рамка захисту (Protection Frame): Особи вважають, що їхні дії спрямовані на захист близьких або спільноти. Це потребує почуття приналежності та об'єднання з групою, що є природнім механізмом

48

безпеки.

2. Рамка необхідності (Necessity Frame): Участь у насильстві сприймається як єдиний спосіб виживання або уникнення покарання. Люди можуть діяти під тиском страху або загрози.

3. Рамка соціальної мотивації (Social Motivation Frame): Індивіди приєднуються до насильницьких груп, щоб здобути визнання, статус або почуття приналежності.

4. Рамка справедливості (Justice Frame): Насильство розглядається як засіб відновлення справедливості або покарання винних. Така справедливість

може бути від земного світу або “вищою волею”.

5. Рамка матеріальної вигоди (Material Gain Frame): Участь у насильстві мотивується фінансовими або матеріальними вигодами, форми підкупу або знову таки виживання або статусу.

Незалежно від результату — навіть якщо насильство має смертельні наслідки — воно часто залишається вигідним для суб'єкта, оскільки відчуття несправедливості зникає, а конфігурація сил змінюється. Насильство стає засобом не лише помсти чи захисту, а й переконфігурації самого простору сили та влади, особливо у випадках колоніального чи іншого підпорядкованого статусу.

Для Вебера влада — це законне використання насильства, що відрізняється від анархізму тим, що він визнає насильство як основний засіб підтримки влади в державі. Вебер вважає, що існування держави без монополії на насильство неможливе, оскільки державна влада функціонує через інститути, які можуть застосовувати силу для підтримки порядку.

49

Анархізм, навпаки, ставить під сумнів саме необхідність державної влади і монополії на насильство, оскільки вважає такі структури нелегітимними і пригнічуючими.

Для анархістів, влада — це форма примусу, що обмежує свободу та рівність, а не засіб організації. Анархісти виступають за відмову від будь-якої влади, яка здійснюється через насильство, а отже і від самого принципу легітимізації насильства як методу управління.

“Ключовим висновком із соціальної психології є те, що у людей існує фундаментальна потреба у приналежності, яка спонукає їх розвивати міжособистісні зв'язки та класифікувати себе як членів соціальних груп. Таким чином, окрім особистого відчуття себе, люди розвивають колективне, або групове, я.” (Littman, 2015)

Континуум насильства — це концепт, який описує насильство не як окрему подію, а як безперервний спектр або діапазон форм насильства, які взаємопов'язані та взаємозалежні. Він дозволяє подивитися на насильство не лише в його екстремальних формах (війна, вбивство, тортури), але й у повсякденних, нормалізованих проявах (дискримінація, економічна експлуатація, психологічні маніпуляції).

Принципи

континууму:

Безперервність — насильство існує в різних формах, які переходять одна в одну. Наприклад, домашнє насильство, сексуальне домінування, структурне насильство можуть бути частинами одного континууму. Невидиме насильство — багато форм насильства (особливо символічне, економічне, структурне) залишаються непоміченими або приймаються Як нормальні.

50

Гендерна перспектива — концепт часто використовується у феміністській теорії для аналізу того, як насильство проти жінок проявляється у приватному та публічному житті як єдина система контролю.

Політичне насильство як частина континууму — репресії, поліцейська брутальність, ідеологічна маніпуляція, — все це не окремі явища, а ланки в одному ланцюгу.

“Небезпека більшості, як інституту задля ухвалення рішень, була у центрі теоретичних дискусій вже на початку XIX століття. Тиранію більшості Алексис де Токвіль порівнював з французьким абсолютизмом. Токвіль навіть вважав, що республіканський деспотизм як імовірний наслідок урядовчої централізації і тиранії більшості міг би перевершити будь-яку абсолютну монархію Європи у своїй нетолерантності.”(Круглий стіл:16)

Масове насильство та експлуатація людей як ресурс — це радикальні прояви насильства, які розглядаються як частина континууму насильства. Вони виникають на базі структурного і символічного насильства, де люди системно піддаються пригніченню і використовуються як засіб для досягнення політичних, економічних чи ідеологічних цілей. Масове насильство (геноциди, війни, етнічні чистки) — це найжорстокіша форма, що кульмінує у фізичному знищенні, а експлуатація людей як ресурсу (примусова праця, торгівля людьми) є тривалою формою системного насильства, що підтримує нерівності та пригнічення. Вони невід’ємно пов’язані в континуумі, бо породжуються одними й тими ж соціальними, політичними і економічними умовами.

“Рух людей зі штату Едо тісно пов'язаний – і був тісно пов'язаний ще до 2011 року – з наявністю там структурного насильства.”(Ярош, 2023)

51

“Кочовий фемінізм йде ще далі та стверджує, що політична діяльність пов'язана зі здатністю викривати ілюзію онтологічних основ. З кочової точки зору, політичне – це форма втручання, яка діє одночасно на дискурсивний та матеріальний реєстри суб'єктивності”(Braidotti,1991:39)

“Фундаменти не лише не потрібні для ефективної політичної діяльності, але й дуже часто перешкоджають польотам кочової свідомості. Просто

подумайте, що дуже осілі, закріплені, малорухливі люди є одними з найменш емпатичних, найменш зворушливих, найбільш усвідомлено аполітичних... кочовий суб'єкт — це трансгресивна ідентичність, тимчасова природа якої взагалі є причиною того, що він/вона може встановлювати зв'язки. Кочова політика — це питання об'єднання, коаліцій”(Braidotti,1991:35)

Континуум насильства допомагає виявити, як повсякденні механізми (мова політиків, бюрократія, правові кодекси) створюють умови для більш радикальних форм насильства — і як система не лише дозволяє, а й відтворює насильство через соціальні норми. Ідеологія створює структурне насильство, диктатура - континуум. Ідеологія — це система ідей, що легітимує певний порядок речей. Вона створює уявлення про те, що є нормальним, природним, необхідним. Через це вона впроваджує нерівність як норму: класову, расову, гендерну. Видима несправедливість стає невидимою, бо пояснюється логікою системи. Ідеологія виправдовує наявність структур, які створюють страждання (експлуатація, маргіналізація, виключення) — і саме це є структурне насильство.

Ненависть до Іншого — це не лише емоційна реакція чи прояв агресії, а складна соціально-політична конструкція, що корениться в патернах

колективної ідентичності. У цьому сенсі надзвичайно цінною є перспектива Корнеліуса Касторіадіса. Ненависть до Іншого часто постає не як власне свідоме відчуття, а як наслідок колективної ідеологічної уяви, в якій Інший позначений як ворог. “Йдеться про нашу очевидну

нездатність до об'єднання як особистостей без ізолювання іншого; і про очевидну нездатність ізоляції іншого без його приниження і, врешті, ненависті до нього”.(Касторіадіс,2011)

Касторіадіс описує сучасну епоху як час, коли традиційні символічні структури втрачають свою силу, а значить і реальність присутності . Індивід, звільнений від жорстких соціальних ролей, опиняється у стані дезорієнтації, де автономія легко перетворюється на ізоляцію. У цьому вакуумі сенсів і спільності виникає створення хибних зв'язків: коли я не маю своєї автентичності, змісту, воно створює не-я — Іншого, якого можна ненавидіти. У таких умовах ненависть до Іншого стає способом тимчасової стабілізації ідентичності. Це особливо помітно в умовах гібридної війни, де пропаганда та інформаційна зброя створюють наративи, де є поділ на ми та вони, а вони є інші, чужі, ми їх не знаємо, боїмося і стаємо ворожими. Тут ненависть не спонтанна, а спланована, цілеспрямовано вбудована в дискурс.

Дисоціація від ідеології — це форма деконструкції ненависті.

Бути поза ідеологією — означає не приймати готові відповіді про Іншого, не автоматизувати ненависть. Це і є форма деконструкції: відмова від

53

колективної віри і зміцнення автономної думки. Бути поза межами наві'язанного.

Автономія як деконструкція ненависті.
“Суспільство — кожне суспільство — під час поставання, створює свій

власний світ. В основі всього цього лежить певний спосіб уявлення, категоризація світу”.(Лара, 2013:36-40)

Проект автономного суспільства — де колектив має силу уявляти і творити нові форми життя без копіювання та підкорення абсолютизованому авторитету. Касторіадіс не за повну аполітичність чи ізоляцію, а за усвідомлену участь, де ми самі ставимо питання: чому я вірю в це? чому я ненавиджу того Іншого? що в мені створило цей афект?

Треба відновлювати символічну спільність між людьми не через ворога, а через соприсутність, культивувати ідеї множинності, відкритості як єдності.

Отже, автономія — не втеча, а глибока форма відповідальності. І саме в цьому, як показує Касторіадіс, може полягати справжня деконструкція ненависті: не в боротьбі з Іншим, а в щоденному подоланні потреби мати ворога.

Касторіадіс підкреслює важливість не відмовлятися від захисту цінностей, що ми вважаємо справедливими та правильними для всіх, і водночас прагнути досягнути цих цінностей через інклюзивність і глобальну свідомість, незалежно від расових чи культурних відмінностей.

Ідеологічна природа ненависті як передумова насильства:

54

Теза про ненависть до Іншого як ідеологічна конструкція ілюструє те, що насильство не починається з дії — воно починається з уявлення, символічного означення, відчуження.

Символічне насильство за Касторіадісом:

- маркування Іншого як відмінного, неповноцінного, небезпечного.
- соціалізація через ідеологічні конструкції, які автоматизують страх або ненависть.

Колективна уява як машина насильства:

- наративи “ми проти них”, що формуються у пропаганді, освіті, медіа.
- приклад гібридної війни — Інший як ворожий образ, що легітимує насильство.(агонізм як спроба прибрати ворожий образ)

Емоційне насильство через ізоляцію і фіксацію ідентичностей:
–автономія перетворюється на відчуження, що породжує потребу у ворогові.

–ненависть як компенсаторний механізм нестабільної ідентичності.

Масове фізичне або вербальне насильство як пізня, але закономірна фаза:
–коли ідеологічна база вже закріплена, насильство стає зрозумілим, виправданим.

Структурне насилля існує не як поодинокий акт, а як онтологічна вісь, континуум, що починається з ідеологічного означення Іншого. Політичне насилля не просто трапляється — воно формується, культивується, і стає частиною реальності через символічні структури.

Ненависть до Іншого як форма ідеологічної консолідації.

Ненависть до Іншого як вторинний продукт ідеології, а не емоція як така. Тут важливо підкреслити, що Касторіадіс розглядає суспільство як таке, що створює уявний світ, і в цьому світі Інший часто наділяється

негативними ознаками — не через особистий досвід, а через нав'язану символіку.

Автономія як відповідь на колективну ідеологічну агресію. Теза про те, що справжня деконструкція насильства можлива лише через відмову від автоматизованого мислення, глибоко перегукується з тим, як змінюються концепти насильства залежно від ідеологічних настанов.

Проект автономного суспільства як альтернатива насильницьким наративам. Насильство — не лише реакція, а спосіб символічного впорядкування світу, і саме тому справжня альтернатива — це відкритість, а не ізоляція.

Розділ 3.3 Парадокси насилля

Ненависть є результатом спільної символічної праці, що легітимізує насилля.

Відмова від ідеологічної автоматичності — це шлях до етичної суб'єктності. Деконструкція насилля можлива через творення спільностей, які не потребують ворога для самоідентифікації.

Сучасна політична реальність сповнена протиріч, які формують актуальність теми:

Насильство легітимне / нелегітимне:

Держава може одночасно засуджувати насильство (протести, тероризм) і сама його здійснювати (поліція, армія).

Насильство — зло / необхідність

Ситуативність насилля.

Фізичне насильство / символічне (дискурсивне):

У сучасному світі домінує не фізичний примус(про війну окремо) , а й мовне насильство, виключення, маргіналізація, мовчазна сегрегація.

Насилля зверху / знизу

Насилля як система та як опір, супротив.

Засудження самозахисту / безкарність насильників

Раніше насилля належало кожному, зараз тільки правовим структурам.

Західна правова парадигма / альтернативні культурні уявлення про насильство.

Державне насильство виправдовується необхідністю підтримки порядку, але може спровокувати ще більший безлад.

Легітимність насильства: законне vs. незаконне.

Держава монополізує Насильство, але революції чи партизанські війни часто його заперечують і створюють нові легітимності. Наприклад, боротьба за незалежність часто вважається тероризмом у момент подій, але визнається законною постфактум.

Насильство заради миру: Війни ведуться для встановлення миру, але чи можливий мир через агресію? Екзистенційні нелогічним парадоксом насилля в контексті війн є саме існування армії. Армія начебто захищає, але захищає від кого? Від інших армій. Такі концепти знаходять відклик і у феміністичних трактатах Насправді саме армії і є зброєю, яка не має власної волі, що повертає до концепт масового насильства, безособового

Самозбереження через знищення.

Апорія вбивства і відтворення. Людство часто вбивало інші види і невпинно вбиває себе при цьому змушуючи народжувати. Що теж є формою політичного насилля - біополітика, некрополітика.

Права цивільних пригнічуються заради виживання. В умовах війни армія починає контролювати не лише зовнішні кордони, але і внутрішній устрій, обмежуючи свободи та навіть приватизуючи їхнє майно.

Якщо є зброя, вона буде застосована. Якщо не буде зброї то не буде зброї. Логічна тавтологія. Ще Кант писав про радикальне усунення армій як крок до мирного світу.

Приховане насильство. Чи є економічна нерівність формою насильства?

Я прагну показати, як політичні ідеології та історичні наративи формують наше розуміння насильства, в якому контексті це насильство вважається виправданим або засудженим.

В моєму дослідженні я спробувала викрити приховані наративи, які визначають сучасні трактування насильства в політиці, і виявити, як ці концепції змінюються під впливом різних ідеологічних сил, що, в свою чергу, змінює наше сприйняття цього явища.

Я вважаю, що моє дослідження є своєрідним метанаративом, оскільки воно виявляє не лише конкретні форми насильства, а й досліджує глибші ідеологічні механізми, що лежать в основі цих уявлень і як вони змінюються з часом.

Сучасне зникнення насильства пов'язане з причинною природою насильства як емоційного явища. Насильство повинно бути раціональним, і його кількість зростає разом із збільшенням населення. Проте проявляється насильство саме там, де виникає емоційна напруга, і воно

58

стає відкритим. Сучасна ідея ненасильницької комунікації передбачає норму, яка знижує афективність і особистісне ставлення, роблячи спілкування безособовим. Це можна порівняти із станом зомбі, де відсутня жива емоційна взаємодія.

Таким чином, війну не можна пояснити лише раціонально, адже вона пов'язана з бажанням привласнення — тобто з емоційними відносинами і прив'язаністю. Насильство ж повинно ґрунтуватися на фактах, але наразі цього немає.

Контроль над насильством через обмеження конкуренції сам по собі є формою структурного насильства, і водночас — необхідною умовою для стабільності соціального порядку.

Цей парадокс: влада, що прагне залишитися владою, мусить застосовувати те, що її може зруйнувати — і є критичним ядром як у мисленні Арендт, так і у творах Фанона.

Історичний вплив насилля :

З одного боку, історичне насильство — війни, колонізації, геноциди — стало підґрунтям для формування міжнародних правових норм, миротворчих організацій (ООН, Женевські конвенції тощо), а також конституційних принципів, що прагнуть обмежити або легітимізувати застосування сили лише у крайніх випадках. Це урок з історії, що мав би запобігати повторенню катастроф. З іншого боку, сама пам'ять про насильство часто стає джерелом національного реваншизму — коли історичні образи, втрачені території, колоніальне минуле або поразки у війнах стають приводом для нового витка насильства, що подається як справедливе відновлення чи повернення.

Відсутність чіткої межі між публічним і приватним, між політичним і сакральним, породжує тиху форму насилля — структурну. Це насильство не має одного обличчя, бо проявляється як нездатність до змін, імітація

59

розділу гілок влади, корупція, клієнталізм, де вільне політичне слово чи інакша думка не просто недоречні — вони структурно неможливі.

У таких режимах агоністичний простір, де політичні позиції мали би конфліктувати заради оновлення, не виникає. Влада не визнає наявності

противника — вона його вбирає, нейтралізує або знищує. Саме тому протест у таких умовах набуває форми вибуху, революції або насильницького розриву — іншого способу порушити застиглу конструкцію не існує.

Це структурне насильство парадоксальне: воно стабілізує владу, позбавляючи її легітимності. Воно підтримує порядок, у якому будь-яке інакше мислення вже є загрозою. І саме тому політична трансформація у таких системах часто стає можливою лише через радикальний прорив — бунт, революцію, «кольоровий» сценарій, у якому агоністичне починає звучати голосно й агресивно.

Вебер вважає насильство необхідним для стабільної та легітимної влади. Анархізм відкидає будь-яке насильство з боку держави як нелегітимне і прагне ліквідувати владу, що застосовує насильство, через революцію чи інші методи безвладного суспільного порядку.

Якщо влада — це структурна одиниця, наприклад організація чи держава, яка виникає на основі згоди та об'єднання, то її утримання неможливе без насильства. Насильство стає не лише побічним ефектом, зумовленим людською природою, а й засобом підтримки та захисту цієї влади. Водночас, парадоксальним чином, насильство може виступати і як засіб руйнування самого насильства, — про це писав і Франц Фанон, маючи на увазі революційне насильство як шлях до визволення від колоніального гніту.

Таким чином, влада, що виникає з згоди, вимагає насильства для підтримання порядку — не як сутності, а як інструменту. Цей парадокс:

60

влада, що прагне залишитися владою, мусить застосовувати те, що її може зруйнувати — і є критичним ядром як у мисленні Арендт, так і у творах Фанона.

Фанон, своєю чергою, підкреслює не лише реактивний характер насильства, але й його трансформативну, звільняючу силу. Він показує, що насильство колонізатора не просто пригнічує — воно створює умови для зустрічного насильства, яке може зруйнувати саме джерело пригнічення. Насильство, таким чином, не тільки зберігає порядок, але й руйнує насильницький порядок, будучи і проявом деградації, і потенціалом для звільнення.

Контроль насильства як межа конкуренції:

Контроль над насильством тісно пов'язаний із розміром соціальної групи. Стримувати насильство через часті особисті контакти можливо лише “в невеликих групах із кількістю членів від 25 до 50 осіб.” (Білий, 2015:.. 95)

Оскільки в індивідів завжди є можливість змагатися між собою за ресурси або статус за допомогою насильства, для обмеження його застосування в соціальній групі слід неодмінно встановити ліміт на конкуренцію.

Насильство знову проривається назовні — бо:

старі ліміти конкуренції втрачають легітимність;

відчуття несправедливості та виключення активує бажання порушити правила гри;

формальна заборона на насильство (через дискурс ненасильства) не змінює того факту, що реальні ліміти доступу до ресурсів залишаються.

Політичні ідеали у відсутності насилля і політичний реалізм говорить про це насилля.

Позиція ідеалістів не підходить, бо тільки реалісти агоністи кажуть про насильство.

61

Сучасні суспільства, спираючись на безособові норми та раціоналізований порядок, витіснили емоційне ставлення до влади та насильства, знизивши тим самим його відкриті прояви. Однак ця деперсоналізація водночас зменшила контроль над фактичним доступом до

влади: насильство не зникло, а трансформувалося у структурну форму — малопомітну, але системно вбудовану в механізми виключення, конкуренції та нерівності.

У більших спільнотах особистих контактів вже недостатньо — тому потрібно інституційно обмежити конкуренцію: визначити, хто має право на ресурси, доступ до влади, насильства, статусу.

Ліміт на конкуренцію = приховане насильство.

Обмеження можливостей змагатися за ресурси — це насильство не у фізичному сенсі, а в структурному: воно не дає індивідам рівних шансів. Це "законне виключення".

Такий порядок — не відсутність насильства, а його управління, монополізація, іноді — через державу, іноді — через еліти (як у "природній державі").

Відкритий доступ до організацій - це важлива і недооцінена різниця між природною державою та порядками відкритого доступу. Безособово певний доступ (права) до створення організацій становить центральну частину товариств відкритого доступу.

в суспільствах відкритого доступу люди мають загальне, безособове право створювати організації — партії, бізнеси, асоціації. Це головна відмінність від «природної держави», де такі права мають лише обрані. Саме відкритість і рівність у доступі до організацій дозволяє зменшити насильство та вирішувати конфлікти мирним шляхом. Але якщо це право починає порушуватись або стає фікцією — насильство повертається, бо конкуренція знову втрачає межі.

62

Колективний опір, навіть якщо він містить елементи насильства, також є показником соціального капіталу.

Він свідчить про те, що люди мають достатньо зв'язків, довіри і спільних цінностей, щоб організуватися і діяти разом задля досягнення спільної мети — захисту своїх прав чи змін у суспільстві

Насилля провокує контрнасилля

Фанон стверджував: “колоніалізм — це насильство, вкорінене не лише в політичних структурах, а й у щоденній реальності тіла, мови, погляду. В такій ситуації не-насильницький опір виглядає наївним, бо його логіка не резонує з реальністю, де людину знецінюють і розчавлюють”.(Fanon,1963:34)

“Колонізатор розуміє лише мову сили. А отже, сила — єдина мова, якою пригноблений може заявити про себе.”(Fanon,1963:47)

Сучасна заборона на насильство — теж форма влади. У сучасному світі насильство збереглося, але право на нього монополізовано державою, інституціями, арміями, поліцією.

Опір, що вдається до сили, оголошується невідповідним, нелегітимним — навіть якщо викликається структурною несправедливістю.

Це можна трактувати як симулякр миру — формальний спокій, який тримається на забороні енергії спротиву. У цьому сенсі:

Мир — це не відсутність насильства, а контроль над тим, хто має право на нього.

Насильство низів делегітимізується, а насильство згори маскується під "закон", "безпеку", "стабільність".

Хто вирішує, яке насильство відповідне?

Чи не є ця категорія способом приглушити радикальні дії, що можуть змінити систему?

У сучасних політичних режимах відбувається монополізація права на насильство, що історично належить державі (за Максом Вебером), але в

новітніх умовах це породжує дисбаланс у суб'єктивному праві громадянина на самозахист. Попри поширення насильства як явища (політичного, інформаційного, символічного), індивід фактично позбавлений права на самозахист, яке дедалі частіше кваліфікується як злочинне. Це створює парадокс: насильства більше, а легітимних суб'єктів, які мають право на нього, менше.

Також механізми насилля є неактуальними та невідповідними ситуаціям. Наратив не відповідає проблемі.

Питання громадянської автономії та особистої безпеки стає дедалі болючішим у контексті збройних конфліктів, поліцейського насильства, протестних рухів.

Втрата легітимного права на самозахист означає втрату суб'єктності, перетворення громадянина на об'єкт управління.

Ця проблема напряду пов'язана з кризою довіри до держави, репресивністю систем і переозначенням поняття безпека.

У сучасному політичному контексті право на насильство централізується та інституціоналізується, що позбавляє індивіда можливості на самозахист, тим самим делегуючи всю легітимність насильницьких дій державі, попри її не завжди морально обґрунтовану практику. Це породжує кризу справедливості й зростання недовіри до інституцій.

Якщо пригноблений не має права на насильство, він втрачає право на відчай — а отже, на повноцінне політичне існування.

У світі, де системне насильство інституалізоване, моральна заборона на насильницький спротив не є етикою — це стратегія контролю. Саме тому

ми мусимо знову говорити про насильство не як про аномалію, а як про політичну можливість.

ВИСНОВКИ

У сучасному політичному просторі насилля залишається ефективним засобом досягнення політичних цілей лише за умов, коли воно вписується в легітимні наративи, підтримується ідеологічно та сприймається як необхідне певними соціальними групами. Без такої легітимації воно втрачає свою доцільність і призводить до делегітимації влади або деструкції політичного порядку.

Саме наративна та символічна легітимація дозволяє владі здійснювати насильство, не втрачаючи свого авторитету. У більшості випадків насильство регулюється і централізується — доступ до його застосування обмежений і закріплений за державними інститутами, які виступають як єдині легітимні агенти сили. Таким чином, влада дійсно виявляється в праві на насилля. Це підтверджує класичне визначення влади як монополії на легітимне насильство (М. Вебер).

Проте в умовах постмодерної політики ця монополія влади на легітимне насильство стикається з низкою парадоксів. Один із них полягає у невідповідності між нормативними уявленнями про насильство як злочин і реальними умовами, в яких насильство як метод самозахисту маргіналізується або навіть криміналізується. Держава, зберігаючи право на насильство, дедалі частіше позбавляє громадян можливості на опір і самозахист, що раніше могли сприйматися як легітимні або необхідні дії. У цьому сенсі насильство, здійснене владою, залишається видимим, дисциплінарним і структурно дозволеним, тоді як насильство з боку підлеглих втрачає будь-яку нормативну підтримку та виноситься за межі легітимного. Така асиметрія не лише відтворює політичну нерівність, але й сприяє делегітимації самої влади, яка не здатна пояснити, чому її насильство правомірне, а відповідь на нього — ні.

Можливо наш світ є патологією, яка інколи галюцінує. Можливо політика — це боротьба уяви, де перемагає не той, хто має рацію, а той, чия конструкція світу стає прийнятною для мас — тимчасовою реальністю.

1. Білий О., Єременко О., Єрмоленко А., Гардашук Т., Головаха Є., Климчук В., Кобець Р., Козловський В., Лобода Ю., Шевченко О., Куценко О., Макеєв С., Попович М., Пролєєв С., Сунгуровський М., Торба В.
Філософська думка. Круглий стіл “Філософської думки” // Філософська думка. — 2015. — № 1. — ISSN 0235-7941.
2. Бистрицький Є. Проект війни: від ідентичності до насильства / Є. Бистрицький // Філософська думка. — 2015. — № 1. — ISSN 0235-7941.
3. Єрмоленко А., В’євйорка М., Білий О., Пролєєв С., Омелянчик В., Хосрохавар Ф., Бистрицький Є., Йосипенко С.
Насильство як явище сучасного світу: соціальний та культурно-історичний виміри // Філософська думка. — 2019. — № 2. — С.69– ISSN 2522-9338.
4. Герасіна Л. М. Насильство як соціальна деструкція // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. — 2015. — с. 35-40
5. Касторіадіс К. Кілька думок з приводу расизму / Корнеліус Касторіадіс ; пер. з фр. Андрій Савенко // Спільне. 2011. URL: <https://commons.com.ua/uk/kilka-dumok-z-privodu-rasizmu/>
6. Лара, Ф. (2013). Корнеліус Касторіадіс і Венсан Декомб: два концепти політичної модерності / пер. з фр. Михайла Горновського. // Філософська думка, № 4, с.36-40.

7. Норт Д., Волліс Дж., Вайнгест Б. Насильство та суспільні порядки / пер. з англ. Тарас Цимбал. — Київ: Наш Формат, 2017.

8. Потомок Лім. Ашіль Мбембе та некрополітика: біополітика і колоніальний розподіл смерті. Розглядаючи концепції Фуко та Агамбена // Серія пост-дипломних біополітичних згадок. Чарівних часів згадка четверта. — Режим доступу:

<https://syg.ma/@potomok-lim/ashil-mbembe-ta-nekropolitika-biopolitika-i-kolonialniy-rozpodil-smerti-rozglyadayuchi-koncepciyi-fuko-ta-agambena-v-tandem-iseriya-post-diplomnih-biopolitichnih-zgadok-charivnih-chasiv-zgadka-chetverta>

9. Потомок Лім. Біополітична теорія Мішеля Фуко як теорія управління населенням (Серія пост-дипломних біополітичних згадок чарівних часів. Згадка перша) // Syg.ma. — Режим доступу: <https://syg.ma/@potomok-lim/biopolitichna-teoriya-mishelya-fuko-yak-teoriya-upravlinnya-naselennyam-seriya-post-diplomnih-biopolitichnih-zgadok-charivnih-chasiv-zgadka-persha>

10. Потомок Лім. Біополітичні міркування Джорджо Агамбена: Homo sacer, надзвичайний стан та голе життя // Серія пост-дипломних біополітичних згадок. Чарівних часів згадка друга. — Режим доступу: <https://syg.ma/@potomok-lim/biopolitichni-mirkuvannya-dzhordzho-agambena-homo-sacer-nadzvichayniy-stan-ta-gole-zhittya-seriya-post-diplomnih-biopolitichnih-zgadok-charivnih-chasiv-zgadka-druga>

11. Потомок Лім. Біополітичні погляди Майкла Гардта та Антоніо Негрі на сучасний глобальний світ, світовий порядок та біополітичне виробництво

// Серія пост-дипломних біополітичних згадок. Чарівних часів згадка третя. — Режим доступу:

<https://syg.ma/@potomok-lim/biopolitichni-poglyadi-maykla-hardta-ta-antonio-negri-na-suchasniy-globalniy-svit-svitoviy-poryadok-ta-biopolitichne-virobnictvoseriya-post-diplomnih-biopolitichnih-zgadok-charivnih-chasiv-zgadka-tretya>

12. Політична легітимація і насильство // Круглий стіл «Філософської думки». — 2013. — Вип. 2.

13. Семененко, В. (2021). Діалектика насильства та свободи. Спільне. Журнал соціальної критики. Режим доступу: <https://commons.com.ua/uk/dialektika-nasilstva-ta-svobodi/>

14. Фанон, Ф. (2020). Гнані і голодні / пер. з фр. П. Тарашук. Київ: «Темпора». Режим доступу: https://chtyvo.org.ua/authors/Frantz_Omar_Fanon/Hnani_i_holodni/

15. Форкош С. Феноменологія влади Мішеля Фуко: знання (частина II) // Huxley.media. — Режим доступу: <https://huxley.media/do-fenomenologii-vladi-mishelja-fuko-vlada-znannja-chastina-ii/>

16. Свобода і примус у правових спільнотах // Вебер М. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика / Макс Вебер; Перекл. з нім., післям. та комент. О. Погорілого. — Київ, 1998. — С. 83-86.

17. Три чисті типи легітимного панування // Вебер М. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика / Макс Вебер; Перекл. з нім., післям. та комент. О. Погорілого. — Київ, 1998. — С. 157—272.
18. Ярош, А. (2023). Чи може про насильство Арендт щось розповісти нам сьогодні? Korydor. 6 грудня. Режим доступу: <https://korydor.in.ua/ua/stories/chy-mozhe-pro-nasylstvo-arendt-shchos-rozpovisty-nam-sohodni.html>
19. Arendt H. On Violence. – San Diego ; New York ; London : A Harvest / HBJ Book, 1970.
20. Braidotti, R. Acting human: Being posthuman. In: Break up the Anthropocene. – Minneapolis : University of Minnesota Press, 2020. – URL: <https://www.jstor.org/stable/10.5749/j.ctvhhh4h.10>
21. Braidotti, R. Nomadic Subjects: Embodiment and Sexual Difference in Contemporary Feminist Theory. – Chichester, West Sussex : Columbia University Press, 1994.
22. Camus, A. The Rebel. – New York : Vintage International, 1991.
23. Davis, D. D. Agonizing [With] Chantal Mouffe // JAC. – 1999. – Vol. 19, No. 3. – P. 465–476. – URL: <https://www.jstor.org/stable/20866256>
24. Fisun, O., Movchan, U. Regime cycles and neopatrimonialism in Ukraine. In: Ukraine's Patronal Democracy and the Russian Invasion: The

Russia-Ukraine War, Volume One. – 2023. – P. 119–140. – URL: <https://www.jstor.org/stable/10.7829/jj.3985461.8>

25. Hanson, S. E. Plebiscitarian Patrimonialism in Putin's Russia: Legitimizing Authoritarianism in a Postideological Era // The Annals of the AMERICAN Academy of Political and Social Science. – 2011. – Vol. 636. – P. 32–48. – URL: <https://www.jstor.org/stable/41328550>

26. Just War Theory – Internet Encyclopedia of Philosophy. – URL: <https://iep.utm.edu/justwar/>

27. Keudel, O. Transforming Patronal Democracy Bottom-Up: Two Logics of Local Governance in Ukraine. In: Ukraine's Patronal Democracy and the Russian Invasion: The Russia-Ukraine War, Volume One. – 2023. – P. 373–394. – URL: <https://www.jstor.org/stable/10.7829/jj.3985461.17>

28. Littman, R., Paluck, E. L. The Cycle of Violence: Understanding Individual Participation in Collective Violence // Advances in Political Psychology. – 2015. – Vol. 36, No. S1. – URL: <https://www.jstor.org/stable/43783845>

29. Mouffe, Ch. Democratic Politics and Conflict: An Agonistic Approach // Philosophy and Critique. – 2016. – No. 9. – URL: <https://doi.org/10.3998/pc.12322227.0009.011>

30. Orend, B. Walzer's General Theory of Justice // Social Theory and Practice. – 2001. – Vol. 27, No. 2. – P. 207–229. – URL: <https://www.jstor.org/stable/23562063>

31. Rowley, M. What causes religious violence? Three hundred claimed contributing causes // *Journal of Religion and Violence*. – 2014. – Vol. 2, No. 3. – P. 361–402. – URL: <https://www.jstor.org/stable/26671438>
32. Sartre, J. P. Preface. In: Fanon, F. *The Wretched of the Earth*, trans. by C. Farrington. – New York : Grove Press, 1963.
33. Sloan, S. *A Study in Political Violence: The Indonesian Experience*. – Chicago : Rand McNally, 1971. – URL: https://archive.org/details/bwb_P8-BNK-710/page/n4
34. Tracing the continuum of violence between Nigeria and Libya / Chatham House. – 2024. – URL: <https://www.chathamhouse.org/2024/07/tracing-continuum-violence-between-nigeria-and-libya>
35. Thomas, M. The “Pacha Affair” Reconsidered: Violence and Colonial Rule in Interwar French Equatorial Africa // *The Journal of African History*. – 2019. – Vol. 60, No. 2. – P. 227–246. – URL: <https://www.jstor.org/stable/26848642>
36. Wieviorka, M. *La violence*. – Paris : Balland, 2004. – 191 p. – (Bibliothèque des sciences humaines). – URL: <https://archive.org/details/laviolence0000wiev>
37. Wieviorka, M. Nous sommes face à un néomaccarthysme // *Mediapart*. – 2021. – URL: <https://www.mediapart.fr/journal/france/140621/michel-wieviorka-nous-somme-s-face-un-neomaccarthysme>

38. Wibben, A. T. R. Different Forms of Violence. In: The Concept and Measurement of Violence / ed. A. T. R. Wibben. – London : Bristol University Press, 2019. – Розділ 4. – URL: <https://www.jstor.org/stable/j.ctv47w5j0.9>

АНОТАЦІЯ

Кліменічева Р. А. Екзистенція насилля в політичному просторі (бакалаврська робота). Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2025. 73 с. (рукопис).

Метою дослідження є осмислення форм, легітимації та парадоксів політичного насилля як засобу утвердження влади та виклику їй.

Об'єктом дослідження є насилля як феномен політичного простору, а предметом – його концептуальні трансформації та легітимність у різні історичні періоди.

Структура роботи складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел (38 найменувань).

Ключові слова: насилля, влада, війна, система, легітимність, супротив, дисципліна, контр насилля.

ANNOTATION

Klimenicheva, R. A. The Existence of Violence in Political Space (Bachelor's Work). Kharkiv: Kharkiv National University named after V. N. Karazin, 2025. 73 p. (manuscript).

The aim of this study is to conceptualize the forms, legitimization, and paradoxes of political violence as a means of asserting power and challenging it.

The object of the study is violence as a phenomenon of the political sphere, and the subject is its conceptual transformations and legitimacy across different historical periods.

The structure of the thesis consists of an introduction, three chapters, a conclusion, and a bibliography (38 sources).

Keywords: violence, power, war, system, legitimacy, resistance, discipline, counter-violence.

ВІДГУК
на кваліфікаційну роботу бакалавра
здобувача вищої освіти 4-го курсу групи ОП-41 денної форми навчання
спеціальності 052 «Політологія» освітньо-професійної програми «Політичні
технології та аналіз політики» філософського факультету Харківського
національного університету імені В. Н. Каразіна Кліменічевої Радміли на
тему: «Екзистенція насилля в політиці»

Представлена кваліфікаційна робота «Екзистенція насилля в політиці» є дослідженням однієї з найскладніших та найактуальніших проблем сучасної політичної теорії. Авторка переконливо обґрунтовує актуальність насилля в сучасності, демонструючи його трансформацію в умовах постмодерну та кризи легітимності сучасних форм політичного ладу. Крім того, деконструкція застарілих наративів є вельми актуальним в контексті сучасних політичних трансформацій, особливо підйому недемократичних рухів та авторитарних політичних режимів, для яких насилля є природним засобом структуризації політичного простору.

Мета дослідження - осмислення форм, легітимації та парадоксів політичного насилля як засобу утвердження влади та виклику їй - є амбітною та повністю реалізованою. Завдання дослідження логічно структуровані та охоплюють усі ключові аспекти проблематики: від руйнівної та творчої сили насилля до сучасних трансформацій його форм в умовах постмодерну.

Авторка вдало застосовує міждисциплінарний підхід, що поєднує герменевтичний аналіз, дискурс-аналіз, концептуальну історію, критичну теорію та постструктуралізм, забезпечуючи всебічність та глибину дослідження. Використання концептів провідних теоретиків (Ф. Фанона, М. Фуко, А. Камю, М. В'єворки, Г. Арендт, М. Вебера, Р. Брайдотті, Ш. Муффа, К. Касторіадіса) свідчить про високий рівень теоретичної підготовки автора.

Структура дослідження є продуманою та логічною, складається зі вступу, трьох розділів, висновків, переліку використаних джерел.

У першому розділі «Рабство, влада і суб'єктність: Фанон, Фуко та Брайдотті» авторка закладає теоретичний фундамент дослідження. Аналіз рабства як фундаментальної форми політичного насилля через призму концепцій Фанона про колоніальну деперсоналізацію та боротьбу за суб'єктність мені здається особливо вдалим. Включення теорії дисциплінарного насилля та біовлади Фуко, а також концепції номадичної суб'єктності Брайдотті як стратегії опору насильству демонструє важливі методологічні нюанси сучасного теоретичного осмислення проблеми формування суб'єктності через владні відносини.

У другому розділі «Війна, легітимність і мораль насильства: В'єворка, Камю» авторка розкриває діалектичний характер досліджуваного феномену. Аналіз війни як простору легітимного і нелегітимного насильства, концепції насильства як континууму від фізичного до символічного і структурного у В'єворки, а також етики бунту та відмови від насильства як способу справедливості у Камю створює багатовимірну картину моральних меж насильства.

Третій розділ «Агонізм і парадокси насильства: нові форми політичного конфлікту» демонструє здатність авторки до синтетичного осмислення складних теоретичних питань. Розгляд агоністичної концепції Муфф про конфлікт як необхідну частину політики та трансформацію антагонізму в агонізм, аналіз масового, структурного насильства та континууму насильства як сучасних викликів політичної теорії завершується глибоким осмисленням парадоксів насильства в політичному просторі.

У цілому робота Р. Кліменічевої є цікавим внеском в уточнення розуміння природи політичного насилля в сучасній політичній теорії. Особливо цінним є розкриття парадоксів насильства, що полягають у його одночасній здатності руйнувати політичний порядок і створювати нові форми спільного

буття. Концепція насилля як "очищувальної сили спротиву" є оригінальною та теоретично обґрунтованою.

Серед основних результатів дослідження на мою думку слід зазначити наступні моменти:

Авторка вдало демонструє, що насилля є не лише руйнівною, але й очищувальною силою спротиву, яка може слугувати як засобом контролю, так і формою емансипації. Цей двосічний характер насилля розкрито з особливою глибиною через аналіз концепцій Фанона про деколонізуючу силу насилля, теорії дисциплінарного насилля Фуко та стратегій номадичного опору Брайдотті. Така багатовимірна концептуалізація дозволяє подолати спрощені уявлення про насилля як виключно деструктивний феномен.

Важливим теоретичним досягненням є висновок про те, що в сучасному політичному просторі насилля залишається ефективним засобом досягнення політичних цілей лише за умов його вписування в легітимні наративи, ідеологічної підтримки та сприйняття як необхідного певними соціальними групами. Автор переконливо доводить, що без символічного обрамлення та культурного укорінення насилля втрачає свою політичну силу та призводить до делегітимації влади. Цей висновок має важливе значення для розуміння механізмів політичної мобілізації та формування громадської підтримки.

Глибокий аналіз парадоксів насильства в політичному просторі демонструє високий рівень теоретичного мислення автора та здатність до діалектичного осмислення складних суспільних явищ. Зокрема, розкрито парадокс одночасної здатності насилля руйнувати наявний політичний порядок та створювати нові форми спільного буття. Автор майстерно показує, як насилля може бути водночас інструментом пригнічення та засобом визволення, механізмом збереження статус-кво та рушійною силою революційних змін.

Дослідження вносить оригінальне уточнення до теорії політичного насилля через розробку концепції «континууму насилля» - від фізичного через

символічне до структурного. Ця концептуальна рамка дозволяє краще зрозуміти взаємозв'язки між різними формами насилля та їх трансформації в сучасних політичних умовах.

Важливим результатом є критичний аналіз застарілих уявлень про насилля, що базуються на бінарних опозиціях «легітимне/нелегітимне», «справедливе/несправедливе». Автор демонструє обмеженість таких підходів і пропонує більш нюансоване розуміння насилля як складного соціально-політичного феномену.

Дослідження успішно актуалізує класичні теорії насилля для аналізу сучасних політичних процесів, показуючи релевантність ідей Вебера, Арендт, Камю для розуміння нових форм політичного конфлікту в умовах постмодерну та глобалізації.

Хочу також зазначити вміле застосування міждисциплінарного підходу. Поєднання герменевтичного аналізу з дискурс-аналізом дозволяє розкрити як текстуальні, так і контекстуальні виміри досліджуваної проблематики. Елементи критичної теорії та постструктуралізму забезпечують критичну дистанцію та можливість деконструкції традиційних уявлень. Список використаних джерел (38 найменувань) свідчить про серйозну роботу з теоретичними джерелами. Залучення як класичних, так і сучасних авторів забезпечує повноту теоретичної бази дослідження.

Дослідження має високу практичну значущість, оскільки торкається актуальних питань легітимації влади, форм політичного опору, трансформації державності в умовах сучасних викликів. Результати роботи можуть бути використані для аналізу сучасних політичних процесів та розробки ефективних механізмів врегулювання політичних конфліктів.

Представлена кваліфікаційна робота є добрим прикладом дослідження, що далеко виходить за межі стандартних очікувань від бакалаврської роботи. Авторка не просто досліджує складну проблематику політичного насилля, а

пропонує оригінальний теоретичний погляд на один з найсуперечливіших феноменів сучасної політики.

Р. Кліменічева демонструє високу здатність до теоретичного осмислення складних філософсько-політичних питань та критичного аналізу сучасних політичних процесів. Особливо вражає здатність дослідника до синтетичного мислення, що дозволило об'єднати в єдиній концептуальній рамці такі різноманітні теоретичні підходи - від постколоніальної критики Фанона до агоністичної теорії Муфф. Ця теоретична сміливість поєднується з методологічною строгістю та глибоким розумінням класичних текстів політичної філософії.

Також кваліфікаційна робота Р. Кліменічевої демонструє рідкісну для бакалаврського рівня здатність до критичного переосмислення усталених наукових уявлень. Авторка не просто аналізує наявні теорії, а деконструює традиційні наративи про насильство, пропонуючи власне бачення його ролі в сучасному політичному просторі. Концепція насилля як «очищувальної сили спротиву», розкриття його парадоксальної природи та аналіз умов його легітимації є справжніми теоретичними родзинками дослідження.

Бакалаврська робота «Екзистенція насилля в політиці» вирізняється не лише академічною досконалістю, але й актуальністю для розуміння сучасних політичних процесів. В умовах глобальних політичних трансформацій, кризи традиційних форм легітимності та появи нових форм конфлікту, ця робота пропонує важливі теоретичні інструменти для осмислення складних суспільних реалій сучасного світу.

Рівень теоретичної зрілості, методологічної культури та оригінальності мислення, продемонстрований у цій кваліфікаційній роботі, свідчить про народження справжнього дослідника, здатного до самостійного наукового пошуку та критичного осмислення складних суспільних явищ.

На мою думку, кваліфікаційна робота магістра «Екзистенція насилля в політиці» заслуговує на позитивну оцінку, а її авторка, Радміла Кліменічева, гідна для присвоєння кваліфікації бакалавра зі спеціальності 052 «Політологія».

Керівник кваліфікаційної роботи,
завідувач кафедри політології
Харківського національного
університету імені В. Н. Каразіна,
доктор політичних наук, професор
Олександр Фісун

РЕЦЕНЗІЯ
на кваліфікаційну дипломну роботу студентки 4 року навчання
освітнього рівня "бакалавр" спеціальності 052 "Політологія"
групи ОП-42 філософського факультету
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна
КЛІМЕНІЧЕВОЇ РАДМІЛИ АНДРІЇВНИ
«Екзистенція насилля в політичному просторі»

Кваліфікаційна дипломна робота Кліменічевої Радмили Андріївни присвячена комплексному аналізу феномену насилля у політичному просторі, вона ґрунтується на поєднанні філософської, соціальної та політичної думки, класичних та постструктуралістських підходів, формуючи критично осмислений наратив про насилля як екзистенційне явище, що не зводиться лише до фізичного виміру, а проявляється також у символічному, структурному, біополітичному та антропологічному аспектах. З огляду на сучасні війни, політичні кризи, соціальні конфлікти, які досі не пододало людство, наслідком чого є екзистенційні травми, тема дослідження безумовно є актуальною.

Робота має чітко структуровану побудову. Дослідниця поступово звертається до історико-філософських засад (залучено аналіз Фанона, Фуко, Брайдотті), далі розглядає морально-правовий і наративний виміри (Камю, В'єворка) і нарешті до сучасних парадоксів агонізму та постполітичної трансформації насильства (Муфф). Отже Радміла Кліменічева розглянула політичне насилля як з боку прихильників цього явища, так і з боку опозиції, що дає змогу висновувати неупереджену думку. Достатньо критичний підхід забезпечує міждисциплінарність аналізу, готовність до дискусій й дає змогу говорити не лише про політичне насильство як поодинокую практику, а як про глибоко вкорінене у структурі влади та суб'єктності явище.

Особливої уваги заслуговує інтерпретація номадичної суб'єктності Розі Брайдотті як відповіді на насильницьке формування ідентичності через дисципліну. Це спростовує одностороннє уявлення про насилля як виключно руйнівну та відсталу методу. Натомість студентка висуває думку, що насилля може реалізовуватися як право на самозахист, який наразі переживає трансформації. Також важливим є поєднання теорії насильства як континууму (В'єворка) з концепцією агонізму (Муфф), що дає змогу подивитися на політичну боротьбу як на простір невиключного конфлікту, а не тотального знищення. Також цікавим є розкриття парадоксів насильства, що полягають у його дихотомічній протилежності і мінливій легітимності.

Стиль роботи науковий, аргументація авторки логічна, джерельна база цілком достатня, охоплює класиків і сучасні джерела трьома мовами

(українською, англійською, французькою), що свідчить про високий рівень академічної підготовки студентки. Висновки демонструють здатність до аналітичного мислення та творчої інтерпретації складних понять. Р. Кліменічева володіє синтетичним мисленням, її праця дійсно може вважатись метанаративом, як вона зазначала.

Поставлені у роботі завдання та дослідницька мета реалізовані. Дослідження демонструє вміння студентки проводити системний науковий аналіз, використовувати міждисциплінарні підходи, критично опрацьовувати первинні та вторинні джерела, формулювати обґрунтовані висновки. Авторка виявила високий рівень філософської та політологічної культур, ерудицію та аналітичні здібності.

Кваліфікаційна дипломна робота Кліменічевої Радміли Андріївни «Екзистенція насилля в політичному просторі» є академічно витриманим дослідженням бакалаврського рівня, яке відповідає вимогам, що ставляться до робіт такого типу. Тема розкрита, матеріал викладений логічно та переконливо. Робота заслуговує на позитивну оцінку та може бути рекомендована до захисту перед Державною екзаменаційною комісією з присвоєнням авторці ступеня бакалавра зі спеціальності 052 «Політологія».

Рецензент

завідувач кафедри теоретичної
і практичної філософії імені
професора Й.Б. Шада
доктор філософських наук

Олег ПЕРЕПЕЛИЦЯ